

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Katedra sociální a kulturní ekologie

Lea Jirovská

**Odbory: pohon, nebo brzda běžícího pásu
výroby?**

Diplomová práce

Vedoucí práce: **Mgr. et Mgr. Arnošt Novák**

Praha 2014

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 27.června 2014

Lea Jirovská

Na tomto místě bych ráda poděkovala svému školiteli Mgr. et Mgr. Arnoštu Novákovi za cenné rady v průběhu psaní celé této práce. Svým rodičům za vytrvalou podporu v průběhu psaní. Svému tátovi a Katce Hodulové za pomoc s přepisem rozhovorů a Lídě Rakové a Radce Kopáčkové za pečlivé korektury a trefné připomínky k textu.

Obsah

Abstrakt.....	7
Použité zkratky	8
1 Úvod	9
1.1 Vymezení problému	9
1.2 Hlavní výzkumné otázky.....	10
1.3 Použité metody.....	10
1.3.1 Metody sběru dat	10
1.3.2 Diskursivní analýza.....	13
2 Současná západní společnost a stav životního prostředí	14
2.1 Měnicí se společnost a nová sociální rizika.....	14
2.2 Stav životního prostředí.....	16
2.2.1 Globální stav životního prostředí	16
2.3 Reakce společnosti na zhoršení stavu životního prostředí a na sociální nejistoty	18
2.3.1 Environmentální krize a její kořeny.....	18
2.3.2 Argument „zaměstnanost versus životní prostředí“	21
3 Teorie běžícího pásu výroby.....	23
3.1 Spotřeba, nebo výroba?	23
3.2 Jak se roztáčí běžící pás?.....	26
3.3 Aktéři běžícího pásu výroby zblízka (Kapitál, Stát, Pracující).....	29
3.3.1 Kapitál.....	29
3.3.2 Stát	32
3.3.3 Pracující.....	35
3.3.4 Environmentální organizace a jejich případná spolupráce s odbory	38
3.3.5 Teorie běžícího pásu v dnešní době – shrnutí	40
4 Odbory v ČR	41

4.1	Obecná charakteristika českých odborů	41
4.1.1	Hlavní oblasti zájmu českých odborů	42
4.1.2	Hierarchie odborových organizací v České republice.....	43
4.2	Českomoravská konfederace odborových svazů (ČMKOS) – nejvýznamnější česká odborová centrála	44
4.3	České odbory ve vztahu ostatním dvěma aktérům běžícího pásu	46
4.3.1	Tripartita	46
4.3.2	Odbory a stát	47
4.3.3	Odbory a kapitál.....	48
5	Životní prostředí a environmentální organizace v České republice	49
5.1	Stav životního prostředí v České republice.....	49
5.2	Neziskové environmentální organizace v České republice	50
6	Diskurs běžícího pásu výroby v ČMKOS.....	52
6.1	Definování diskursu běžícího pásu výroby.....	52
6.1.1	Diskurs konkurenceschopnosti	52
6.1.2	Diskurs solidarity	53
6.1.3	Diskurs revoluce	54
6.2	Typy diskursů běžícího pásu výroby ČMKOS v programech a ve vyjádřeních současných i bývalých představitelů	56
6.2.1	Vztah k výrobě a spotřebě v programech a rozhovorech s představiteli ČMKOS	56
6.2.2	„Čepice v podpaží“ – diskursy běžícího pásu výroby v oblasti flexibilizace práce	59
6.2.3	„Že bychom rozbíjeli stroje?“ – přístupy k technologické změně	61
6.2.4	Jak pevná je růstová koalice? – reakce ČMKOS na současnou světovou ekonomickou krizi.....	64
6.3	Životní prostředí ve vztahu k diskursu běžícího pásu výroby v programech, časopise Sondy a ve vyjádřeních současných i bývalých představitelů ČMKOS.....	68
6.3.1	Jak se projevují typy diskursů běžícího pásu v problematice životního prostředí	68
6.3.2	Které diskursy se objevují v ČMKOS při tematizaci problematiky životního prostředí?	69

6.3.3	Zpomalování běžícího pásu výroby prostřednictvím environmentální agendy - diskurs solidarity a revoluce.....	70
6.3.4	Argument „životní prostředí versus zaměstnanost“ ve vztahu k legislativě životního prostředí – diskurs konkurenceschopnosti.....	74
6.3.5	Environmentální organizace – spojenci, nebo nepřátelé odborářů?	76
7	Závěr.....	79
	Literatura a zdroje.....	81
	Přílohy.....	89

Abstrakt

Tato práce se věnuje typům diskursu běžícího pásu výroby, které používá Českomoravská konfederace odborových svazů. V první části textu se zabývám popisem teorie běžícího pásu výroby a rolí tří hlavních aktérů takzvané růstové koalice, kterými jsou Pracující, Kapital a Stát. V následující části jsem definovala tři typy diskursu běžícího pásu výroby. První dva jsou dominantní a označila jsem je jako diskurs konkurenceschopnosti a solidarity. Oba podporují podstatu běžícího pásu výroby. Třetí diskurs je užíván méně, nese název diskurs revoluce a jeho podstatou je zpochybnění běžícího pásu výroby. Tyto tři typy diskursů jsem aplikovala na oblasti flexibilizace práce, technologické změny a životního prostředí.

This thesis is dealing with types of discourse of the Treadmill of production, that are used by Czech confederation of trade unions. In the first part of the text is the description of the theory of the Treadmill of Production and of the roles of the three actors of the so called growth coalition, which are Labour, Capital and State. In the following part of my work I defined three types of discourse of the Treadmill of Production. The first two are dominant and I named them Competition discourse and Solidarity discourse. They both support the Treadmill of production. The third discourse uses less, it is called Revolution discourse and is used to oppose the Treadmill of production. Those three types of discourse are applied in topics of the flexibilization of work, the technological change, and the environment.

Klíčová slova

teorie běžícího pásu výroby, odbory, Kapital, Pracující, flexibilizace práce, technologická změna, životní prostředí, environmentální organizace, výroba, diskursivní analýza

Použité zkratky

ČMKOS	Českomoravská konfederace odborových svazů
ČR	Česká republika
ČSSD	Česká strana sociálně demokratická
OECD	Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj
OS	odborový svaz
OS PHGN	Odborový svaz pracovníků hornictví, geologie a naftového průmyslu
OSN	Organizace spojených národů
RHSD	Rada hospodářské a sociální dohody
USA	Spojené státy americké

1 Úvod

1.1 Vymezení problému

Ke studiu sociální ekologie mě přivedl zájem o otázky ochrany životního prostředí, který jsem získala nejprve v rodině a po té při spolupráci s několika environmentálními nevládními organizacemi. Studium mi nabídlo hlubší porozumění tomu, jakými způsoby naše společnost zasahuje do svého prostředí a jaké to přináší důsledky.

Západní společnost, kam řadíme i Českou republiku, prochází v současné době mnoha změnami (mnozí mluví i o krizi). Tato společnost je natolik technologicky vyspělá, že významným způsobem zasahuje do svého životního prostředí a změny, které působí, můžeme v mnoha ohledech označit jako nevratné. Tyto vážné zásahy jsou v současné době již velmi dobře zdokumentovány a stále probíhají. Dnešní společnost využívá přírodní zdroje až na samou mez únosnosti, nebo až za ní (např. Moldan, 2009). Přes to, že ničivé důsledky současného přístupu jsou známy již nejméně několik desetiletí, nemáme dodnes v naší společnosti zavedené mechanismy, které by tomuto zjevně neudržitelnému využívání efektivně bránily.

Mé studium mě přivedlo k přesvědčení, že znalost dopadů lidské činnosti na životní prostředí sama o sobě ke změně současného stavu nestačí. Je třeba prozkoumat, co je *příčinou* těchto dopadů. Jsem přesvědčená, že protože jde o interakci naší společnosti se svým životním prostředím, odpověď musíme hledat v sociálních vědách, zejména v sociální ekologii, environmentální sociologii, ekologické ekonomii a případně v politologii.

Hlavní inspirací pro tuto práci se stal článek amerického sociologa Briana Obacha *Slowing the treadmill of production* (Obach, 2004b), který se zabývá Teorií běžícího pásu výroby, jejímž autorem je americký sociolog Alan Schnaiberg (1980). Tato teorie podrobně zkoumá vztah spotřeby a výroby v západní společnosti a všímá si dopadů na životní prostředí.

Obach pak ve svém článku označuje organizované pracující (tedy odbory), za hlavního potencionálního hybatele změny ve prospěch životního prostředí. Uvádí příklady

ze Spojených států Amerických, kdy se odbory spojily s environmentálním hnutím a prosadily opatření, která vedla k lepší ochraně přírody.

Ve své práci se budu zabývat tím, zda podobný potenciál existuje i v České republice, konkrétně v největší české odborové centrále v Českomoravském odborovém svazu (ČMKOS).

1.2 Hlavní výzkumné otázky

Položila jsem si tyto tři hlavní výzkumné otázky:

1. V jakých formách a souvislostech se v dokumentech ČMKOS objevuje problematika životního prostředí?
2. Lze nalézt v textech odborů (potažmo v názorech odborářů zjištěných rozhovory) vědomí, pocíťování nebo doklady toho, že degradace lidského společenství, kvality života a životního prostředí má společné hlubší strukturální příčiny?
3. Staví se ČMKOS negativně k legislativě podporující zlepšování životního prostředí z obavy o ztrátu pracovních míst svých členů (tzv. argument „zaměstnanost versus životní prostředí“)?

1.3 Použité metody

1.3.1 Metody sběru dat

Odpovědi na své výzkumné otázky jsem se snažila nalézt dvěma způsoby – analýzou dokumentů, které vydává ČMKOS a polostrukturovanými rozhovory s představiteli jednotlivých odborových svazů, s bývalými předsedy ČMKOS a se zástupci neziskových environmentálních organizací.

Analýza dokumentů

Zdroje:

ČMKOS vydává značné množství dokumentů a to zejména prostřednictvím svých internetových stránek a skrze nakladatelství Soudy. Pro svou analýzu jsem si zvolila dva zdroje dokumentů. Tím nejvýznamnějším byly články v týdeníku *Soudy*. Tento časopis

vydávala ČMKOS od roku 1991 do roku 1997 prostřednictvím nakladatelství Sondy a byl určen především vlastní členské základně. Časopis je dostupný ve Studijní knihovně odborů, kterou jsem navštěvovala, a články týkající se tématu jsem si fotografovala a doma potom analyzovala.

O doku 2008 do současnosti vydává nakladatelství Sondy nástupnický časopis zaniklého týdeníku Sondy pod názvem *Sondy Revue* (jde o čtrnáctideník). Obsah čísel tohoto magazínu se v rozšířené formě objevuje také na oficiálních internetových stránkách ČMKOS pod názvem *E-sondy*. Pro analýzu článků z období 2008 – 2012 jsem jako zdroj použila právě E-sondy, a to jak pro jejich snadnější dostupnost přes internet, tak pro snadné vyhledávání v této internetové databázi pomocí klíčových slov.

Právě *internetové stránky ČMKOS* (www.cmkos.cz) byly druhým zdrojem analyzovaných dokumentů. Kromě článků v E-sondách zde byl také dostupný program ČMKOS na období 2010-2014¹. Tyto stránky nabízejí kromě e-sond velké množství zejména ekonomických analýz, které zpracovali odborníci ČMKOS, a které by se do mého výzkumu nepochybně hodily. Ukázalo se však, že Sondy a E-sondy nabízejí poměrně rozsáhlý materiál a proto jsem se z časových důvodů rozhodla se ekonomickými analýzami nezabývat.

Původně jsem také chtěla analyzovat materiály odborů z tripartitních setkání zástupců státu, zaměstnavatelů a odborů, ale získat tyto materiály po e-mailu do zástupců ČMKOS se mi nepodařilo, podle sdělení jednoho z respondentů mají často pouze ústní podobu (rozhovor 4). Tématu tripartitních setkání se nakonec ve své práci věnuji jen okrajově, a to z důvodů rozsáhlosti tohoto tématu.

Způsob výběru dokumentů:

Pro vyhledávání článků v *Sondách* jsem zvolila dvě základní tematické oblasti:

- 1) vztah odborů k životnímu prostředí
- 2) programy ČMKOS v období 1994 – 2010. Tuto oblast jsem zvolila jako druh oficiálních dokumentů ČMKOS, které jsou vydávány po celé zkoumané období a jsou vždy v *Sondách* publikovány buď v celém znění, nebo jsou dostupné podrobné informace

¹ V současné době již tento program na internetových stránkách ČMKOS dostupný není, protože byl nahrazen programem novým, na období 2014 – 2018.

o těchto dokumentech v podobě obsáhlých komentářů (aktuální program je potom dostupný na oficiálních internetových stránkách ČMKOS).

V první fázi sběru jsem v archivu vybrala všechny články v Sondách a e-sondách, které se dotýkaly těchto dvou témat. Články jsem vybírala podle názvu. U tématu životního prostředí jsem hledala všechny články, kde se v názvu vyskytovala slova jako: ochrana přírody, ekologie, životní prostředí, zelená, biopotraviny, ekovýchova, dále slova související se složkovou ochranou přírody a s globálními problémy životního prostředí (zejména s klimatickou změnou), a s environmentální legislativou (např. Natura 2000, územní těžební limity). Články zabývající se programem ČMKOS jsem vybrala ty, jejichž název obsahoval slova sjezd a program.

V *E-sondách* jsem potom vyhledávala články podle klíčových slov nejvýznamnějších tematických oblastí, které se objevovaly v Sondách a v rozhovorech s odborníky. Klíčová slova byla tato: územní limity, životní prostředí, ekologie, Natura 2000.

Rozhovory

Osobní dotazování mělo formu polostrukturovaného rozhovoru, otázky jsou v příloze č. 1 na str. 89. Rozhovory byly anonymní, aby mohli respondenti volněji odpovídat a odpovědi byly nahrávány, o čemž byli dotazovaní předem informováni.

Provedla jsem celkem 8 rozhovorů s respondenty, kteří patřili do jedné ze dvou předem vybraných skupin. Tou první byli bývalí předsedové ČMKOS (dva rozhovory) a druhou byli vedoucí pracovníci vybraných odborových svazů (OS) sdružených v ČMKOS (pět rozhovorů). Pro dokreslení situace jsem navíc udělala jeden rozhovor se zástupcem vedení neziskové environmentální organizace.

Bývalí předsedové ČMKOS jsou k dnešnímu dni čtyři, z toho tři působí v politických funkcích a jejich kontaktní údaje jsou tak veřejně dostupné. Tyto tři jsem kontaktovala e-mailem a se dvěma z nich se mi podařilo domluvit si osobní schůzku.

Stejně tak všechny odborové svazy sdružené v ČMKOS mají své kontaktní údaje dostupné na internetové adrese ČMKOS. Většinou jsou takto veřejně dostupné e-maily i telefony předsedů odborových svazů. Předsedy jsem kontaktovala e-mailem se žádostí o

rozhovor. Někteří reagovali kladně a nabídli mi buď osobní schůzku, nebo schůzku s některým místopředsedou. Z každého OS jsem mluvila s jedním členem vedení.

Svazy jsem vybírala tak, aby zastupovaly pracovníky ve výrobních oborech, protože výroba má přímý dopad na životní prostředí. Jedinou výjimku tvoří OS pracovníků obchodu, které jsem oslovila zejména pro to, abych zjistila jejich stanovisko k některým negativním dopadům ekonomického růstu na jejich zaměstnance. Seznam všech rozhovorů je součástí Použité literatury na straně ??.

Všechny rozhovory přinesly pro mou práci nové poznatky, a kdyby mi to mé časové možnosti dovolovaly, bylo by jistě přínosné v nich pokračovat a oslovit další vedoucí odborových svazů i environmentálních organizací.

1.3.2 Diskursivní analýza

V sebraných datech se snažím identifikovat, jaké přístupy zaujímá ČMKOS k životnímu prostředí a k „běžícímu pásu výroby“ (jak je popsán v kapitole 3 této práce). K tomu využiji kritickou diskursivní analýzu, která je popsána v knize *Jak zkoumat politiku: Kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích* (Drulák 2008 : 95 – 124).

Pro potřeby své práce jsem na základě literatury a studia sebraných zdrojů odlišila tři základní typy diskursů, z nichž dva jsou dominantní (diskurs konkurence a solidarity) a jeden doplňkový (diskurs revoluce). Ten poslední je důležitý proto, že podle Druláka kritická diskursivní analýza nepředpokládá jen jedno pravidlo diskursu, ale vždy existuje „odpor vůči dominantní interpretaci světa, a dominantním formám jednání“ (Drulák 2008 : 102)).

Analyzované materiály pokrývaly „diskurs kvazisoukromý“ (individuální rozhovory) a „poloveřejný“ (články v časopisu *Sondy*, *E-sondy* a programy ČMKOS, které slouží zejména jako příspěvky k vnitroborové debatě a nejsou známy širší veřejnosti). Jako „diskurs veřejný“ bych pak označila prohlášení v hromadných sdělovacích prostředcích. Tímto třetím diskursem jsem se nezabývala, protože mým cílem je zjistit, jak přistupují odbory k běžícímu pásu výroby sami mezi sebou, ne jak tuto problematiku prezentují veřejnosti. Rozlišení diskursů podle veřejnosti viz. Drulák 2008 : 111.

2 Současná západní společnost a stav životního prostředí

Zdá se, že dnešní environmentální problémy nelze řešit odděleně od společnosti, která sama prochází v dnešní době mnoha proměnami. V této kapitole se pokusím zachytit některé problémy, sociální i environmentální, se kterými se současná společnost potýká.

2.1 Mění se společnost a nová sociální rizika

Naše společnost prochází v současné době mnoha změnami, které lze souhrnně označit jako nástup postmoderní společnosti. Jde o zpochybnění (nebo přímo rozpad) tradičních pilířů, na kterých stála moderní společnost, která má své základy v průmyslové a demokratické revoluci (Keller 2004 : 16 - 17). Postupná deindustrializace a globalizace² západní společnosti a s ní související změny ekonomiky vedou k novému uspořádání společnosti a novým nejistotám, kterým musí lidé v dnešní době čelit.

Ulrich Beck proto při popisu dnešní doby přichází s pojmem „riziková společnost“. Základem této společnosti jsou nová technologická i ekologická rizika, která jsou součástí naší doby, a která přitom nejsou známkou selhání, ale přímým produktem modernizace (Beck 2004 : 28). Jan Keller se pak ve své práci v souvislosti s konceptem rizikové společnosti zaměřuje hlavně na nová sociální rizika, která jsou podle něj těsně svázána s postupující deindustrializací společnosti. Principem těchto nových rizik je, že selhávají dosavadní způsoby pojištění proti sociálním rizikům, které zajišťoval zejména sociální stát (jde např. o podporu v nezaměstnanosti, nebo starobní důchod, který již dnes nemusí stačit k vyhnutí se chudobě a dalším sociálním rizikům). Zároveň se také stále mění situace na trhu práce, proto se v dnešní době ani lidé, kteří mají zaměstnání, nemohou vždy účinně pojistit proti těmto rizikům u soukromých subjektů (Keller 2011b : 41 – 42).

Pro vznik těchto rizik je zásadní změna, kterou v poslední době prošel trh práce. Podle Becka se objevuje *flexibilní neúplné zaměstnání*, které je založeno na částečných a

² Vzhledem k omezenému rozsahu této práce (a také proto že se nezabývám přímo globalizací) se nebudu pokoušet o definování tohoto pojmu, který má v sociálních vědách různá (do jisté míry protichůdná) pojetí. Existují však dvě tvrzení, na kterých by se podle Robinsona shodla většina sociálních vědců, a které zde uvádím místo definice: „Zaprvé, tempo sociální změny a transformace se podle všeho v posledních desetiletích 20. století na celém světě dramaticky zrychlilo. Za druhé, tato sociální změna souvisí s propojeností národů a zemí v celosvětovém měřítku, s jevem, který Tomlinson nazval „komplexní konektivitou“ (Robinson 2009 : 28).

časově omezených úvazcích (Beck 2004 : 226). To je umožněno novým uspořádáním výroby, která již není (zejména díky informačním technologiím) vázána na jedno místo, ale umožňuje firmám zbavit se části své hierarchicky členěné struktury a místo toho se podle potřeby dočasně napojovat na síť malých subdodavatelů. Mluvíme zde o takzvané společnosti sítí (viz např. Keller 2004 : 34 – 36, Robinson 2009 : 50 – 51). Podstatou této flexibilní práce je, že zaměstnavatelé mohou objem práce regulovat v závislosti na zakázkách a část rizika spojeného s podnikáním se tak přesouvá na zaměstnance. Flexibilní formy práce v dnešní době vítají zejména ženy a mladší pracovníci, kterým tato forma umožňuje lépe sladit práci a (rodinný) život (Beck 2004 : 223 – 237). Podle Becka tak „pracovníci vyměňují trochu svobody získané ve vztahu k práci za nové tlaky a materiální nejistoty“ (tamtéž : 228).

Beckova teorie rizikové společnosti je často vnímána jako prostý popis důsledků postupující individualizace, které je nutné přijmout (Keller 2011b : 157). Keller navíc upozorňuje na to, že Beck vnímá rizika jako systémová, proti nimž není možné se dostatečně pojistit a jedinci sami se jim nejsou schopni účinně bránit (Keller 2011b : 157 – 158).

Keller zároveň upozorňuje na to, že přenos rizik na jedince se děje současně s přenosem odpovědnosti za vlastní život. Jedinec je chápán jako firma, která se má disciplinovat pro potřeby ekonomické konkurence. To znamená, že „podniká se svým životem“ a snaží se být konkurenceschopný vůči druhým lidem. Pokud se neuplatní, jde o jeho osobní selhání (rizika podnikání jsou tak přesouvána z obchodních společností na jednotlivce i v symbolické rovině). Tento přístup znevýhodňuje ty, kteří jsou v „podnikání se životem“ omezeni (například péčí o děti nebo staré a nemocné příbuzné) (Keller 2011b : 63 – 74).

2.2 Stav životního prostředí

Životní prostředí je něco, s čím přicházíme každodenně do styku, nejde tedy pouze o „přírodu tam venku za městem“. *Malý ekologický a environmentální slovníček* uvádí, že životní prostředí je „soubor veškerých činitelů, se kterými přichází do styku živý subjekt, a podmínek, kterými je obklopen“ (Máchal a kol. 1996 : 40). Nejde tedy jen o přírodní prostředí, ale také o prostředí vytvořené společností, ve kterém všichni žijeme.

Stručnou a výstižnou definici životního prostředí nabízí také český zákon o životním prostředí (17/1992 Sb. § 2):

Životním prostředím je vše, co vytváří přirozené podmínky existence organismů včetně člověka a je předpokladem jejich dalšího vývoje. Jeho složkami jsou zejména ovzduší, voda, horniny, půda, organismy, ekosystémy a energie.

Životní prostředí je tedy to, co vytváří podmínky lidské společnosti³. Podobně také americký sociolog Allan Schnaiberg (autor teorie běžícího pásu výroby) chápe životní prostředí jako „udržovací a vyživovací základnu (sustenance base) společnosti“, ze které pochází veškerá materiálová podpora lidstva (Schnaiberg 1980 : 11).

2.2.1 Globální stav životního prostředí

Vliv společnosti na životní prostředí je v současnosti tak významný, že někteří autoři navrhují pro tuto dobu označení „Antropocén“, čímž chtějí naznačit, že s počátkem industrializace se významně prohlubuje dopad, který má společnost na přírodu, a že se tak odvíjí nová epocha země (Moldan 2009 : 14 – 15).

Tento vliv člověka na přírodu má přitom globální povahu⁴. Pro popis stavu životního prostředí na globální úrovni se dobře hodí koncept „*planetárních mezí*“, který navrhnul výzkumný tým ve švédském *Stockholm Resilience centre*, pod vedením Johana Rockströma. Tento koncept uvádí devět oblastí, jejichž zachování (v určitých kritických mezích) je nutné pro bezpečnou existenci lidstva na planetě. Jsou jimi: klimatická změna,

³ Podle kulturní ekologie je dokonce prostředí (a z nich plynoucí výrobní možnosti) určujícím faktorem toho, jak je daná společnost organizovaná (Soukup, 2000 : 154).

⁴ Podrobná definice pojmu „globální problém/výzva/hrozba“ viz např. Jeníček, Foltýn 2003 : oddíl A. Tito autoři definují globální problém jako problém řešitelný pouze na globální úrovni, zároveň ale upozorňují na to, že sám vznik těchto problémů je podmíněn tím, že společnost je dnes globálně propojená, a to zejména ekonomicky.

stratosférický ozon, změna využití půdy (land-use), využití sladké vody, biodiverzita, acidifikace oceánů, vstup dusíku a fosforu do biosféry a oceánů, atmosférický aerosol a chemické znečištění. Pro každou z těchto mezí stanovili autoři preindustriální hodnotu, navrhovanou mez (kterou by hodnoty naměřené v jednotlivých oblastech neměly překročit), a současnou hodnotu každé planetární meze (Foster a kol. 2010 : 14 - 15). Podle autorů konceptu planetárních mezí jsou v současné době nejméně tři tyto meze významně překročeny. Jedná se o koloběh dusíku, ztrátu biodiverzity a klimatickou změnu. K nárůstu hodnot a přibližování k navrhovaným planetárním mezím však dochází ve všech sledovaných oblastech (Rockström a kol. 2009).

Globálním stavem životního prostředí se zabývá také Organizace spojených národů (OSN), která v roce 2005 vydala zprávu o stavu životního prostředí a společnosti pod názvem *Millennium ecosystem assessment*, který byl v témže roce přeložen do češtiny pod názvem *Ekosystémy a lidský blahobyt*. Je zde představen koncept ekosystémových služeb, které můžeme rozdělit na 1) zásobovací služby (nebo také zdroje) tedy to, co si společnost bere přímo z přírody (např. potrava, voda, dřevo, vlákna, nebo genetické zdroje) 2) regulační služby, které zajišťují, že ekosystémy fungují (např. regulace podnebí, zdrojů vody, cirkulace vody a její čistoty) dále jde o 3) kulturní služby (zejména o duchovní a náboženský rozvoj společnosti, rekreaci a vzdělávací funkce) a poslední kategorií jsou 4) podpůrné služby, které podporují ostatní druhy ekosystémových služeb (např. tvorba půdy, primární produkce, potravní řetězec) (Ried 2005 : vii).

Ze zprávy OSN přitom vyplývá, že v posledních padesáti letech mění člověk ekosystémy rychleji, než v kterémkoli srovnatelném období lidské historie. Změny, které společnost v ekosystémech provádí, sice zvyšují ekonomický rozvoj a přispívají k lidskému blahobytu, ale zároveň znehodnocují mnohé ekosystémové služby, což zřejmě „zásadní měrou oslabí výhody, jež z ekosystémů poplynou pro budoucí generace“ (Ried 2005 : 1).

Zdá se tedy, že schopnost životního prostředí vytvářet podmínky pro fungování naší společnosti je v současné době významným způsobem ohrožena. Toto riziko si dnešní společnost uvědomuje, proto se od 60. let minulého století objevuje pojem environmentální krize, kterým se zabývám v následující kapitole.

2.3 Reakce společnosti na zhoršení stavu životního prostředí a na sociální nejistoty

Současná západní společnost musí čelit jak špatnému stavu životního prostředí, tak i novým sociálním rizikům. Na řešení obou těchto problémů má společnost různé mechanismy, které se mohou dostávat do konfliktu.

2.3.1 Environmentální krize a její kořeny

V 60. letech minulého století začaly být zásahy do životního prostředí a jejich negativní dopady jasně zřetelné. Za přelomovou je v tomto ohledu považována kniha Rachel Carsonové *Tiché jaro* (vydaná v roce 1962), která upozornila na ničivé dopady používání některých nebezpečných chemických látek v zemědělství. Kniha vyvolala velkou společenskou diskusi, protože poukazovala na to, že technologický pokrok, který byl do té doby vnímán výhradně pozitivně, může mít výrazné negativní dopady (viz např. Bell 2004 : 147).

Vlády západních států reagovaly postupným přijetím environmentální legislativy, a problematika se od roku 1972, kdy proběhl první Summit Země OSN (ve Stockholmu), průběžně řeší i na globální úrovni. Nové zákony přinesly mnohá omezení výrobcům, (Schnaiberg poukazuje například na odpor americké průmyslové lobby při přijímání zákona o spotřebě energie) (1980 : 157), ale negativní dopad na ekosystémy se nezmínil. Ukazuje se, že environmentální problémy mají hlubší *strukturální příčiny*, které nelze jednoduše odstranit. Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let se také formuje environmentální hnutí, které má již charakter sociálního hnutí, tedy zpochybňuje dominantní formy moci (Novák, 2013, str. 81).

Jako jedna z významných příčin zhoršujícího se stavu životního prostředí je obvykle vnímán *populační růst*, zejména proto, že přírodní zdroje (a nosná kapacita prostředí) jsou omezeny a každý nový člen lidské společnosti tak přispívá k dalšímu tlaku na ekosystémy. Mnozí autoři zabývající se environmentálními tématy však poukazují na zkratkovitost takového závěru (Korten 1995 : 33 – 36; Bell 2004 : 78 – 104; Schnaiberg 1980 : 62 - 81). Všichni tito autoři zdůrazňují, že i když absolutní velikost populace bezesporu přispívá k tlaku na životní prostředí, hlavní roli v plýtvání zdrojů hrají zejména vzorce spotřeby. Snížení populačního růstu (nebo dokonce snížení velikosti populace)

samo o sobě nic neřeší, pokud bude pokračovat současná rychlost čerpání zdrojů (a tím také další tlak na kapacitu životního prostředí).

Schnaiberg poukazuje na to, že v západní společnosti má každé nově narozené dítě podstatný vliv na vzorce spotřeby a výroby. Peníze, které by v případě narození dítěte byly vynaloženy na spotřebu (dětského) zboží, které musí být vyrobeno za použití energie a přírodních zdrojů, mohou (ale nemusí!⁵) být v opačném případě utraceny environmentálně příznivě. Naproti tomu v chudých zemích Jihu má nové dítě na vzorce výroby a spotřeby poměrně menší vliv⁶ (Schnaiberg 1980 : 68).

Dalším klíčovým vlivem na degradaci životního prostředí je bezesporu *technologický pokrok*. Ten umožňuje výrazně zefektivnit čerpání přírodních zdrojů, nahrazuje lidskou pracovní sílu a zároveň je náročný na energii (která je obvykle z fosilních zdrojů). Po vnesení environmentálních témat do celospolečenské diskuse se ukazuje, že rozvoj technologie, který je podstatou industrializace, nemá pouze pozitivní dopady, ale přispívá zároveň k ničení životního prostředí. I přes snahu o energetickou efektivitu západní společnosti však celková spotřeba energie stále roste (Moldan 2009 : 37 – 42). V této souvislosti můžeme připomenout tzv. Javonsův paradox, který říká, že technologický pokrok, který vede k zefektivnění čerpání daného zdroje, vede zároveň ke zvýšení spotřeby tohoto zdroje (Foster a kol. 2010 : 141). Zlepšení technologií samo o sobě tedy nemůže vést ke snížení tlaku na životní prostředí.

Podle Schnaiberga je rozvoj technologie v naší společnosti chápán jako hnací síla ekonomického růstu a to je důvod, proč má podporu vlád i obyvatelstva. Upozorňuje přitom také na to, že představitelé energetického a chemického průmyslu (kde dochází k velkému technologickému rozvoji) jsou často označeni za experty (rozumí tomu, jak daná technologie funguje) a bývají přizváni jako konzultanti při tvorbě legislativy. (Může se tedy stát, že soukromý sektor bude prosazovat řešení, které slouží jeho vlastním zájmům, jako prospěšné společnosti) (Schnaiberg 1980 : 130).

⁵ Hana Librová navíc upozorňuje na to, že i když se spotřebitel rozhodne, že utratí své peníze environmentálně šetrně (např. v restauraci vařící z bio potravin, nebo na koncertě), nemá už vliv na to, jak je s jeho penězi naloženo dál (tedy že kuchař poletí na dovolenou letadlem, nebo že si sólistka koupí kožich) (Librová, 2003 : 158)

⁶ Schnaiberg z toho vyvozuje, že pokud se v těchto chudých regionech sníží růst populace, je zde větší možnost využít stávající zdroje, aniž by se výrazně zvýšil tlak na ekosystémy (Schnaiberg 1980 : 68).

Přestože dopady současného životního stylu západní společnosti jsou dnes již velmi dobře prozkoumány, nedaří se prosadit změny, které by vedly k efektivní ochraně životního prostředí. Zdá se, že trvajících environmentálních krizí má kromě těch výše jmenovaných ještě jinou příčinu, která není tak snadno postižitelná. Keller to velmi dobře vystihuje ve své knize *Až na dno blahobytu*:

„Skutečná hloubka dnešní ekologické krize nespočívá pouze v tom, že společnost ničí přírodu. Spočívá navíc v tom (a tato dimenze je pro naši šanci na přežití možná podstatnější), že příroda je ničena společností, která nedokáže evidentní důkazy o sebevražednosti svého počínání pochopit jako signály ke změně svého jednání. Moderní civilizace je postavena na principech, které blokují projevy jejího pudu sebezáchovy“ (Keller 1993 : 13).

Hlavním z těchto principů moderní civilizace, které brání západní společnosti otočit kormidlo a zachránit své přírodní zdroje, se zdá být víra v *ekonomický růst*. Otázka růstu je klíčová pro všechny environmentální ekonomy (viz např. Korten 1995, Douthwaite 2000, Goodland, Daly, 1996). Tržní ekonomika, která je poháněna ekonomickým růstem, je ve společnosti obecně chápána jako hlavní nástroj zlepšování sociální situace⁷. Douthwaite například poukazuje na to, že zatímco pro podnikatele znamená ekonomický růst možnost zisku, pro politiky růst přináší vyšší příjmy z daní do státní pokladny, které mohou utratit při své snaze změnit svět (Douthwaite 2000 : 27). Bohužel růst znamená také zvyšující se tlak na životní prostředí.

Schnaiberg upozorňuje na to, že přístup společnosti k ekonomickému růstu je *nepolitický* v tom smyslu, že politický problém v současnosti je *jak, ne zda chceme* růst (otázka růstu jako takového není v rozhodování přítomna). Ekonomičtí experti přistupují k růstu technicky (adjusting technique), ne jako k otázce základních sociálních rozhodnutí (Schnaiberg 1980 : 216 - 217)⁸.

Západní společnost se tedy snaží od osmdesátých let minulého století změnit povahu ekonomického růstu tak, aby pokračoval, ale ekosystémy byly přesto ochráněny. V roce 1987 navrhuje Bruntlandová ve zprávě pro Organizaci spojených národů koncept

⁷ Kohák zároveň poukazuje na skutečnost, že víra v růst (který zaručuje blahobyt postupně všem členům společnosti) podle něj pramení ze špatného svědomí západu z toho, že třetina světa se přejídá, zatímco dvě zbylé třetiny žijí v chudobě. Blahobyt dnes na tyto chudé nečeká na onom světě, ale již v tomto životě, jen co bude růst dostatečně velký, aby je také (materiálně) obohatil (Kohák 2012 : 6 - 7).

⁸ V reakci na tuto víru v růst se v posledních deseti letech formuje nové sociální *hnutí nerůstu*, jehož cílem je obecně řečeno vymanit se z imperativu růstu a dosáhnout postupného snižování produkce a spotřeby (Fraňková, Johanišová 2013 : 16 - 17).

trvalé udržitelnosti (Bruntlandová 1991), který byl dále rozvíjen zejména na summitu v Rio de Janeiru. Jde o snahu upravit povahu rozvoje (a růstu) tak, aby neomezoval možnosti následujících generací. Robert Goodland a Herman Daly rozdělují udržitelnost na čtyři typy, v závislosti na tom, jak společnost přistupuje k využívání přírodního kapitálu. Tyto čtyři typy můžeme nazvat jako slabá, střední, silná a absurdně silná udržitelnost, podle míry, se kterou je možné přírodní kapitál nahrazovat dalšími druhy kapitálu⁹. Nejrozšířenější je při tom podle nich tzv. slabá udržitelnost, kdy je možné přírodní kapitál nahradit jiným (a v této podobě bohužel příliš nedochází k ochraně životního prostředí) (Goodland, Daly 1996 : 1006).

Přestože je snaha najít na globální úrovni strategie, jak učinit rozvoj udržitelným (za všechny např. Agenda 21, což je programový dokument OSN schválený v roce 1992 na konferenci v Rio de Janeiru), vše zatím stále naráží na požadavek společnosti po ekonomickém růstu. To vše vede k tomu, že změny, které by vedly k celkovému zlepšení životního prostředí, se v západní společnosti prosazují jen velmi těžko.

2.3.2 Argument „zaměstnanost versus životní prostředí“

Opatření na ochranu životního prostředí jsou zejména pracujícími v dělnických profesích chápány jako omezující, jako něco, co jim bere práci. Tyto profese sice často nesou proporcčně největší díl dopadů znečištění životního prostředí, ale zároveň pro ně opatření na ochranu prostředí mohou znamenat omezení jejich pracovních možností (Obach 2004a : 27 - 29).

Důsledky dopadů legislativy na ochranu životního prostředí pociťují dělníci v určité míře všude na světě. Bělohradský například popisuje demonstraci dělníků ocelárny u italského Taranta, která měla být zavřena, protože nesplňovala environmentální normy.

⁹ Kromě slabé udržitelnosti, kdy lze kapitály libovolně zaměňovat, můžeme rozlišit tzv. střední udržitelnost, která předpokládá u každého kapitálu včetně přírodního kritickou mez, kterou není možné překročit. Zde je problém s tím, jak prakticky tyto limity nastavit. Autoři předpokládají, při správném nastavení těchto limitů by již šlo prakticky o třetí typ udržitelnosti, tedy tu silnou, která předpokládá, že každé čerpání přírodního kapitálu vyžaduje investovat zisk zpět do rozvoje tohoto kapitálu, tak aby se tento kapitál nezmenšoval (tedy při čerpání neobnovitelných zdrojů čerpat jen takovou rychlostí, jakou za ně nacházíme náhradu, aby se potenciál zdrojů k využití nezmenšoval). Posledním typem je tzv. absurdně silná udržitelnost, kdy není možné čerpat neobnovitelné zdroje vůbec, protože by je pak nemohly čerpat příští generace (Goodland, Daly 1996 : 1006).

Jedno z hesel protestu znělo: „Hlad je jistý, rakovina možná (volím rakovinu)“. Bělohradský zde toto heslo používá jako ilustraci „obratu doby“, která se čím dál méně ptá po smyslu (toho, co se děje), protože jen malá skupina privilegovaných zaopatřených lidí si otázky po smyslu může dovolit. Zbytek se znovu musí vypořádat s důsledky nedostatku (Bělohradský 2012 : 8 - 11).

Důraz, který je obecně kladen na tento konflikt mezi ochranou životního prostředí a udržení pracovních míst však nemusí znamenat, že problém je ve skutečnosti tak rozsáhlý. Jeho význam může zvyšovat vysoká pozornost, kterou média věnují právě těmto konfliktním situacím (přitom např. v USA zároveň existuje dlouhá historie spolupráce odborů na environmentálních tématech) (Dewey 1999 : 45).

Obach ve své knize dokládá, že argument, že environmentální opatření berou lidem práci, může platit v několika málo odvětvích těžkého průmyslu, ale celkově přináší environmentální opatření mnoho nových pracovních míst i v dělnických profesích (Obach 2004a : 34 – 37), zejména pak v zeleném zpracovatelském průmyslu (green manufacturing) a při snižování znečištění¹⁰ (Kojola a kol. 2014 : 74). Je však také nutné vidět to, že pracovní místa, která vznikají díky environmentálním opatřením (např. právníci, nebo stavební dělníci), se svou náplní i lokací mohou významně lišit od těch zaměstnání, která zanikají kvůli ochraně životního prostředí. To platí zejména pro horníky a dřevorubce, jejichž praxe se dá obtížně přenést na jiné pracovní místo. Často se taková pracovní místa nacházejí v oblastech, kde není příliš mnoho možností jinou práci sehnat, a proto ztráta těchto pracovních míst může ohrozit fungování celé dotčené komunity. Hněv postižených pracovníků a jejich rodin se potom logicky obrací proti samotné myšlence ochrany přírody (Obach 2004a : 38 – 39).

¹⁰ Konkrétně v USA na konci devadesátých let bylo ze všech míst vytvořených environmentálními opatřeními 30% ve stavebnictví (zatímco v celkovém průměru všech zaměstnání v zemi zaujímá stavebnictví pouze 20%) (Obach 2004a : 33).

3 Teorie běžícího pásu výroby

Teorie běžícího pásu výroby (v originále „Treadmill of Production“) je jednou ze základních teorií environmentální sociologie (trvalé oblibě se těší zejména v USA) (Barbosa 2009 : 33). Jejím autorem je americký sociolog Allan Schnaiberg, který tuto teorii formuloval v 70. letech minulého století ve své knize *The Environmnet, from surplus to scarcity* (1980). Cílem teorie běžícího pásu výroby je vysvětlit, proč navzdory tomu, že společnost má dobré znalosti mechanismů, které vedou k poškozování našeho životního prostředí, se nedaří tento negativní trend ve společnost zvrátit. Důraz je přitom kladen na faktory související s výrobou, jejímuž významu se věnuje tato kapitola.

3.1 Spotřeba, nebo výroba?

Ekonomická teorie chápe člověka jako tzv. *homo economicus*, což znamená že:

„Cílem jeho jednání je vlastní zájem, jehož jménem dokáže chladně kalkulovat a usilovat o jeho maximální uspokojení, například o maximalizaci zisků v podniku nebo o profesní kariéru.“ (Morawski 2005 : 21).

Neoliberální ekonomie chápe toto racionální rozhodování lidí (kteří jsou svobodní, aby mohli činit volby) jako hlavní pohon celého trhu. Základním argumentem tohoto pohledu je myšlenka Adama Smithe, že *„jestliže směna mezi dvěma stranami je dobrovolná, neuskuteční se, pokud obě strany nebudou věřit, že na směně něco získají“* (Friedman, Friedmanová 1992 : 21)¹¹. Podle této teorie se tedy spotřebitel spolupodílí rovným dílem (s výrobcí) na rozhodování, co a jak se bude vyrábět a jak bude trh vypadat, nebo je to dokonce hlavně on, kdo řídí výrobu prostřednictvím své poptávky¹².

Možnosti spotřebitele ovlivnit výrobu jsou však podle Schnaiberga oproti obecnému přesvědčení neoliberálních ekonomů v mnoha směrech omezeny, ať už vlastní neschopností posoudit správně důsledky spotřebitelských rozhodnutí, nebo předchozí

¹¹ Podle Friedmanových jsou dokonce mnohé omyly v ekonomice způsobeny zanedbáním toho, že směna je vždy výhodná pro oba a problémy v ekonomice podle nich plynou *„z tendence domnívat se, že existuje neměnný koláč, že jedna strana může získat pouze na úkor strany druhé“* (Friedman, Friedmanová 1992 : 21).

¹² Tato víra v jedince jako schopného ovlivnit vzorce výroby koresponduje s Kellerovým chápáním člověka jako firmy, kdy jedinec *„podniká se svým životem“* a snaží se být konkurenceschopný vůči druhým lidem. Pokud se neuplatní, pak jde o jeho osobní selhání (Keller 2011b : 63 – 74).

strukturou spotřeby. Spotřebitelé mají ve skutečnosti jen velmi omezené možnosti, jak ovlivňovat výrobu.

Schnaiberg v této souvislosti poukazuje například na vliv reklamy. Ta má sice teoreticky za úkol pouze informovat o produktu, místo toho však vyvolává ve spotřebiteli pocit nenaplněné potřeby, kterou právě daný výrobek může zaplnit. Navíc je to obvykle aktivita výrobců, která dává podněty ke spotřebě, spíše než aby výrobci čekali, jaké potřeby mají jejich konzumenti (Schnaiberg 1980: 159, 177). Morawski také poukazuje na to, že údajně až 70% koupí se odehrává ze zvyku a že rozhodnutí jedince nejsou vždy uvědomělé a hrají v nich roli emoce a hodnoty (např. etické rozhodnutí neposlat své dítě žebrot, když jsem bez peněz) (Morawski 2005: 28).

Pokud se spotřebitelé chtějí chovat při svém nákupu šetrně k přírodě, potom hodnotí u zboží dva aspekty, které teoreticky rozhodují o jejich poptávce a to proces výroby a užitečnost zboží. Podle těchto kritérií se spotřebitelé svobodně, racionálně a zodpovědně rozhodují, zda si zboží koupí. Problém je v tom, že i když se lidé chtějí chovat spotřebitelsky šetrně k životnímu prostředí, tak často nerozumí složitému procesu výroby, a jejich poptávku to tedy ve skutečnosti nemůže ovlivnit. Některé zboží je navíc tak složité, že spotřebitel nemůže sám posoudit jeho užitečnost (zde Schnaiberg uvádí příklad elektrických přímotopů, které si lidé koupili v době levné energie a teprve po zvýšení cen poznali, že jejich rozhodnutí nebylo výhodné) (Schnaiberg 1980 : 186 - 188).

Část spotřeby je navíc *vynucená strukturálně*, předchozími rozhodnutími výroby a způsoby distribuce zboží a služeb (např. stěhování na předměstí bez veřejného dopravního spojení může znamenat nutnost koupit auta). Podrobně se touto spotřebou zabývá například Keller, který používá termín *vynucené potřeby*. Rozděluje je na tři typy. Jsou zde „potřeby kompenzující minulé ztráty“, ty zahrnují výrobu, která má nahradit to, co dříve příroda poskytovala zadarmo (např. rekreační zařízení pro obyvatele znečištěných měst, nebo hluková izolace oken chránící před hlukem dopravy), následují „potřeby vyvolané nutností napravit napáchané škody“, kam řadí všechny rekultivace (a také např. úpravny vody) a nakonec velmi důležité „potřeby vytvořené minulým rozvojem“, kam Keller řadí zejména nutnost tvorby nových pracovních míst pro ty, kdo o ně přišli kvůli technologickým inovacím (Keller 1995 : 31).

Schnaiberg dále zdůrazňuje, že existují oblasti, které spotřebitel vůbec nemůže ovlivnit. Zejména jde o to, že podstatná část produkce míří *zpět do výroby*, ne ke spotřebiteli a rozhodování o tomto zboží tak mají v rukou opět výrobci. Dále pak je třeba vyjmout z trhu *veřejné statky*, které jsou řízeny politicky, ne ekonomicky (Schnaiberg, 1980: 175 - 176). Jedinec má proto podle Schnaiberga a jeho kolegů mnohem více příležitostí ovlivnit výrobu v roli občana, nebo pracujícího, než jako spotřebitele (Gould a kol. 2003: 302)

Zdá se tedy, že hlavní příčiny, proč společnost není schopná zabránit další degradaci životního prostředí, musíme hledat v oblasti výroby, nikoli spotřeby. Výroba je totiž přímo spojená s využíváním životního prostředí. Z těchto důvodů formuloval Schnaiberg ve své knize *The Environment: From surplus to scarcity* (1980) teorii „*běžícího pásu výroby*“, jejíž princip je tématem následující kapitoly.

3.2 Jak se roztáčí běžící pás?

Podle Schnaiberga jsou ve společnosti *tři klíčoví aktéři*, kteří jsou dost silní na to, aby ovlivnili povahu ekonomického růstu. Jde o tzv. „růstovou koalici“, kdy každý účastník má zisk ze spolupráce na systému (Schnaiberg, 1980: 207).

Prvním významným aktérem jsou majitelé a manažeři obchodních společností, které Schnaiberg označuje souhrnně za **Kapitál**. Ti rozhodují, co se stane s nadbytkem, který společnost vyprodukovala. Důležité při tom je, že nerozhodují o tom, *zda* bude přebytek využit, ale *jakým* způsobem, protože pokud ho nevyužijí sami k výrobě, tak ho uloží např. do banky, kde bude využit další kapitálovou společností. Hlavním cílem Kapitálu je kumulovat zisk, který je nutný pro zajištění dalšího růstu a jako ochrana před konkurencí. Efektivním způsobem jak zvýšit zisk jsou přitom investice do lepších technologií (Schnaiberg, 1980 : 206 - 207).

Za tímto účelem spolupracuje kapitál s druhým aktérem koalice, kterým jsou **Pracující**, kteří svou prací umožňují rostoucí výrobu (a svými nákupy podporují spotřebu), zároveň však odčerpávají zisk, který by mohly společnosti využít pro sebe. Zájmem Pracujících je růst pracovních příležitostí a výše mezd, což podle nich vede ke zlepšení kvality života (a to zahrnuje jak spotřebitelské pohodlí, tak i lepší sociální situaci). (Schnaiberg 1980 : 208 - 209).

Třetím členem koalice je **Stát**, který na jedné straně zajišťuje co nejlepší podmínky pro ekonomický růst (a zisky Kapitálu), zároveň ale chrání pracující (své voliče) kterým se zrovna nedaří na trhu práce. Pro Stát je důležité, aby ekonomická efektivita byla co nejvíce vyvážena snahou o sociální rovnost, k čemuž využívá příjmy z daní, které přerozděluje uvnitř společnosti (Schnaiberg, 1980 : 210 - 211).

Principy, na kterých funguje tato růstová koalice, nazývá Schnaiberg **běžícím pásem výroby**. Běžící pás v názvu této teorie symbolizuje situaci, kdy někdo běží ze všech sil a přitom stojí stále na jednom místě (a pokud se zastaví, spadne) (Gould a kol. 2003 : 297).

Fungování běžícího pásu výroby lze shrnout do deseti bodů:

1. Pracující prodávají svou práci, aby uspokojili své (spotřebitelské) potřeby.
2. Soukromí výrobci potřebují takovou úroveň výroby, aby tvořila zisk.
3. Rozšiřování produkce je způsob, jak tvořit zisk a také pracovní místa a příjmy.
4. U výroby platí, že čím nižší jsou náklady, tím méně pracovních míst se vytvoří na jednotku spotřeby/výroby.
5. Kapitál postupně využívá akumulaci zisku ke zlepšení technologie použité k výrobě a to snižuje vstup lidské práce (neboli zefektivňuje práci).
6. Protože roste podíl kapitálu vůči pracujícím, je nutné stále rozšiřovat výrobu, aby byla tvořena další pracovní místa
7. Toto rozšíření výroby vede k vyšším ziskům obchodních společností.
8. Zisk obchodních společností je uložen do zlepšení technologie (což vede k vyšší nezaměstnanosti)
9. Zároveň toto rozšíření výroby musí absorbovat spotřebitelé, což vede k nutnosti najít další spotřebitele a/nebo platit vyšší mzdy pracujícím.
10. Toto rozšíření vede zpět k bodům 1. – 10.

(Schnaiberg 1980 : 228 – 229)

Běžící pás výroby sám sebe posiluje, což činí jeho změnu obtížnou. Pokud je dostatek zisku pro všechny tři aktéry, je běžící pás výroby velmi těžké zpomalit (nebo zastavit) protože účast v něm je výhodná pro všechny zúčastněné a celý systém má podporu všech tří aktérů. Zároveň toto vnitřní posilování systému znamená nutnost stálého růstu, a to nejen ekonomiky jako celku, ale také jednotlivých společností (Kapitálu).

Schnaibergovi se touto teorií podařilo postihnout zcela zásadní dynamiku kapitalismu, aniž by byl nucen systém pojmenovat. Nabídl tak velmi konkrétní a pragmatický popis reality bez toho, aby použil název „kapitalismus“, který s sebou nese

významnou politickou a ideologickou zátěž. Tato teorie zároveň umožňuje analyzovat systém na mikro i makro úrovni (Foster a kol. 2010 : 195).

Podle autorů knihy *The ecological rift* je však v této teorii nesprávně kladen důraz na výrobu, která je chápána jako hlavní původce negativních dopadů na životní prostředí. To vede k tomu, že ve středu zájmu této teorie se ocitají sociální vztahy k výrobě a k technologii. Podstatou celého systému (kapitalismu) je ale podle autorů *akumulace kapitálu*. Tato dynamika akumulace je pro kapitál hodnotou sama o sobě, a je to zároveň hodnota růstu (self – expanding value), která je poháněna konkurenčním prostředím celého systému. Tato podstata ve Schnaibergově teorii zaniká, proto autoři navrhuji posunout centrum zájmu na „*běžící pás akumulace*“, který by lépe zachytil sociální vztahy související právě s akumulací (Foster a kol. 2010 : 201 - 203).

Autoři dále kritizují, že teorie běžícího pásu výroby je zaměřena na kvantitu a ne kvalitu výroby. Tím, že hlavní důraz při analýze tlaků na životní prostředí klade na nosnou kapacitu prostředí, opomíjí tato teorie kvalitativní dopady systému. Zejména to, že společnost má tendenci „zjednodušovat“ ekosystémy tak, aby z nich bylo snadno možné dostat zisk (typickým příkladem je prales přeměněný na smrkovou monokulturu, která skýtá mnohem vyšší výnosy dřeva, ale dopady na ekosystém jsou ničivé). Po dělbě práce tak podle autorů přichází „*dělbá přírody*“ (Foster a kol. 2010 : 201 - 203).

Další kritika teorie běžícího pásu poukazuje například na přílišný materialismus této teorie, který pomíjí další faktory, jako je například kultura (a na ní navázaná spotřeba), které mohou hrát roli v řešení environmentálních problémů. Někteří uvádějí, že tato teorie svým systémovým přístupem odrazuje ty, kdo chtějí zlepšovat životního prostředí vlastními silami¹³ (např. recyklací), a že společnost jako celek je spíše přístupná malým postupným změnám, než radikální změně celého systému (Barbosa 2009 : 35).

¹³ Doslova: „*dismenpowers those willing to take small steps*“ (Barbosa 2009 : 35).

3.3 Aktéři běžícího pásu výroby zblízka (Kapitál, Stát, Pracující)

3.3.1 Kapitál

Kapitál má na běžícím pásu výsadní postavení, protože jsou to právě obchodní společnosti, kdo mají přímý vliv na výrobu. Majitelé, management a akcionáři chápou rozhodování o výrobě jako výlučně vlastní, nepřipouštějí možnost, že by se na rozhodování podílely ostatní zainteresované strany. (Gould a kol. 2003 : 300). Podle teorie běžícího pásu je však třeba rozlišovat mezi tzv. *monopolním kapitálem* a *kapitálem konkurenčním*.

Monopolní kapitálové společnosti se podle Schnaiberga zpravidla vyznačují tím, že mají velký objem produkce a vysoký fixní kapitál. To umožňuje společnostem menší závislost na aktuálních příjmech. Dalším jejich charakteristickým rysem je vysoký podíl využití moderní technologie a zároveň vysoké zisky, nebo vysoká akumulace kapitálu. Tyto firmy jsou řízeny byrokraticky, týmem manažerů a jejich velikost jim dovoluje mít poměrně vysokou kontrolu nad všemi aspekty výroby a distribuce svých výrobků. Jednu firmu vlastní velké množství různých majitelů, kteří drží akcie společnosti (Schnaiberg, 1980 : 221).

To, že vlastník je v jistém smyslu anonymní (akcionáři firmu neřídí každodenně) vede podle Kortena k vykreslení alegorie velkých kapitálových společností jako těch, které sice mohou zaměstnávat dobré a eticky založené lidi, ale přitom tělem společností je právní obchodní dokument (corporate charter) a jejich krví jsou peníze. Cíl těchto subjektů je jediný: množit peníze za účelem vlastní výživy a reprodukce. Koren varuje, že otázka už není, kterým lidem dáme moc (zda bohatým, či chudým), ale zda bude společnost kontrolována lidmi, nebo odosobněnými obchodními společnostmi (Korten, 1995: 67 - 68). Jinými slovy jde o to, že v současné době je *návratnost investice* takový cíl, který vždy odsune ostatní environmentální a sociální cíle stranou (Gould a kol. 2003 : 307).

Obchodní společnosti fungují na nadnárodní úrovni a často je jich pouze několik v dané oblasti výroby (jde tedy o oligarchii). Díky své velikosti si může monopolní kapitál dovolit efektivně tlačit na nižší výrobní náklady a lépe kontrolovat ceny, což vede často k výrazným přebytkům (ekonomický problém vzácnosti kapitálu se tak mění na to, kam uložit jeho přebytek). Tyto společnosti unikají tlaku konkurence tím, že kontrolují produkci a k financování využívají vlastní zdroje (z nakumulovaného přebytku) (Schnaiberg, 1980 : 221 - 224).

Naproti tomu se *konkurenční kapitál* vyznačuje menším objemem produkce i zisků, menším využitím technologie. Vlastnictví je svázáno často s konkrétní rodinou a vlastník se podílí na řízení firmy obvykle přímo. Takovéto malé firmy nemají takovou kontrolu nad výrobou a distribucí a bývají navázány na monopolní kapitál. Jsou více závislé na spotřebitelích a snadněji zbankrotují (jsou závislí na krátkodobém zisku). Jejich postavení na trhu je těžké v tom, že si konkurují navzájem, ale zároveň musí konkurovat monopolnímu kapitálu (se kterým nemají srovnatelné podmínky). Konkurenční kapitál také nemá tak přímý vliv na spotřebu, ani není schopný takové kumulace kapitálu, proto ani jeho vliv na chování Kapitálu jako aktéra běžícího pásu výroby není příliš velký (Schnaiberg 1980 : 221 – 226).

Podstata běžícího pásu výroby nutí Kapitál (monopolní i konkurenční), aby stále zvyšoval (kumuloval) svůj zisk. Jedině to mu zaručí, že obstojí před konkurencí. Francouzský ekonom Thomas Piketty v této souvislosti uvádí, že kumulace kapitálu obecně roste mnohem rychleji, než domácí produkt konkrétní země (v průměru činí v současné době kapitál 600% - 700% domácího produktu států) (Piketty, Zucman 2014 : 34 – 45).

Pokud společnosti nejsou dostatečně efektivní v kumulaci kapitálu, jsou pohlceny dravějšími (schopnějšími, výdělečnějšími) soupeři. Kapitál si tedy nemůže dovolit neexpandovat, protože by podlehl konkurenčnímu tlaku ostatních (Foster a kol. 2010 : 194). Korten v této souvislosti připomíná, že společensky odpovědné firmy, které část svého zisku nevydávají na získání dalšího příjmu, ale investují ho zpět do (místní) komunity, nebo životního prostředí, jsou snadným cílem pro jiné, „efektivnější“ řízené, firmy (Korten 1995 : 212 – 214).

Kapitál (tedy majitelé a manažeři obchodních společností) snižují své náklady zejména pořízením efektivnější technologie¹⁴ (viz. bod č.5 v popisu běžícího pásu na str. 27), což vede k vyšší nezaměstnanosti. Někteří ekonomové upozorňují na to, že podíl na zisku kapitálu, které plynou pracujícím, se za posledních 35 let postupně snižuje téměř

¹⁴ Jakým způsobem funguje tlak technologické změny na celé odvětví popisuje Douthwaite na příkladu zemědělství. Pokud si bohatší sedláci koupí traktor, zefektivní svou práci a zbohatnou, zároveň však sníží cenu svého produktu. Méně bohatí už nemohou za tak nízkou cenu pěstovat plodiny jen s koněm a svá pole musí prodat. Podobně obchodní společnosti, které nejsou dost technologicky vyspělé, mohou jen obtížně konkurovat těm, kteří už si lepší technologii pořídili (Douthwaite, 2000 : 30 - 32).

všude na světě¹⁵, a že jedním ze zásadních příčin je technologická změna (zejména pak rozvoj informačních technologií, které v mnoha případech umožňují nahradit zaměstnance stroji) (Karabarbounis, Niedman 2013 : 32). K podobnému závěru došla i Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD) ve své zprávě o prognóze zaměstnanosti vydané v roce 2012, kde uvádí, že technické změny jsou významnou příčinou omezení či ztráty pracovních míst¹⁶, a že reálné příjmy pracujících rostou pomaleji, než příjmy kapitálu (OECD 2012 : 147).

Přechodem na síťovou výrobu může Kapitál zároveň přenést část rizik spojených s podnikáním (a tím i nákladů) na zaměstnance, jak uvádí Beck ve své teorii rizikové společnosti. Tento jev Beck nazývá *flexibilizací práce* a jde o snahu firem nahradit zaměstnance na plný úvazek subdodavateli, kteří se v době, kdy společnost jejich služby nepotřebuje, o sebe musí postarat sami. Autor je sice přesvědčen o tom, že tato flexibilní práce je zejména mezi mladšími lidmi žádaná (a dává to do souvislosti s pokračující individualizací), přesto pochybuje o výhodnosti takového pracovního poměru pro zaměstnance (Beck 2004 : 223 - 237). Beck formuloval svou teorii prakticky ve stejné době (vyšla 1984), jako Schnaiberg. V porovnání s teorií běžícího pásu je v rizikové společnosti větší důraz kladen na možnosti individualizace jedince. (I když Keller dokládá, že rizika flexibilizace práce jsou systémové povahy (Keller 2011b : 157 - 158). Schnaibergova teorie se podrobněji zaměřuje právě na principy fungování celého systému a do centra pozornosti staví místo jedince růstovou koalici.

Dalším způsobem, jak může monopolní Kapitál zvýšit svůj zisk, je tlak na dodavatele, aby snížili ceny a dále podpora spotřeby zejména skrze reklamu (Schnaiberg, 1980 : 159, 224). Schnaiberg pak ve své práci zcela opomíjí problematiku negativních externalit, kdy firmy snižují své náklady tak, že je neplatí ani výrobce, ani spotřebitel, ale jsou přeneseny na třetí stranu, kterou je často životní prostředí (klasickým příkladem je vypouštění znečišťujících látek do životního prostředí) (Šauer 2008 : 24 - 25).

Autoři zabývající se běžícím pásem výroby nepovažují kapitál za možného iniciátora změny celého systému (viz např. Schnaiberg 1980, Foster a kol. 2010, Obach 2004b). Obach zdůrazňuje, že kapitál je plně závislý na zvyšování produkce. Bez

¹⁵ Toto snižování z podílu na zisku (labour share) vyvrací v ekonomii obecně přijímanou konstantu, která předpokládá, že tento podíl se v čase výrazně nemění (Karabarbounis, Niedman 2013 : 1)

¹⁶ doslova: „Labour-saving – or even labour-replacing technical change“ (OECD 2012 : 147).

dostatečné akumulace kapitálu je ohrožena samotná existence obchodních společností. Současný systém navíc korporace žádným způsobem nenutí zajímat se o environmentální problémy (Obach 2004b : 338). Odpovědnost za škody způsobené běžícím pásem výroby leží proto z velké míry na státu, jemuž je věnována následující kapitola.

3.3.2 Stát

Stát plní na běžícím pásu výroby dvě role, které jsou v neustálém konfliktu. Stát totiž na jednu stranu podporuje běžící pás, tím, že vlády přijímají opatření na podporu spotřeby a poskytují rámec pro tržní ekonomiku (zejména právní prostředí, nebo například daňová politika státu). Tím podporují Kapitál a zrychlují běžící pás výroby. Zároveň ale stát slouží také veřejnosti a zajišťuje, aby se část zisku z výroby dostal i k občanům a aby negativní dopady běžícího pásu nebyly příliš velké (protože pak by hrozilo, že Pracující budou na celý systém útočit). Stát také zajišťuje ochranu životního prostředí. Aby mohl zastávat tuto sociální a environmentální roli, získává prostředky od Kapitálu (ve formě daní) a tím vlastně zpomaluje běžící pás výroby (Obach 2004b: 339). O tom, že stát chrání trh před jeho vlastními negativními dopady, píše také Keller ve své knize *Soumrak sociálního státu*, kde mimo jiné upozorňuje na jeho dvojitou roli, kdy stát, aby „udržel a podpořil proces akumulace, musí činit zásahy, které tomuto procesu odporují“ (Keller, 2011a : 13 - 15).

Stát a ekonomický systém se vždy navzájem ovlivňují a jedno nemůže fungovat bez druhého (viz např. Keller 2011a, Morawski 2001)¹⁷. Teorie běžícího pásu výroby se však nezabývá tím, kolik má být státu v ekonomice, ale ukazuje čtyři oblasti, kde má stát možnost běžící pás buď zpomalovat, nebo zrychlovat.

Nejvíce zjevná je *fiskální oblast*. Stát přerozděluje poměrně velkou část nadbytku vyprodukovaného Kapitálem (prostředky získává z daní). Kromě redistribuce formou dávek a podpory veřejných služeb stát navíc zaměstnává lidi, kteří se starají o to, aby Kapitál i Pracující měli dobré podmínky pro své fungování na běžícím pásu výroby. Stát má úřady, které nejen kontrolují dodržování zákonů, ale také poskytují Kapitálu právní

¹⁷ Podle toho, jak moc zasahuje stát do tržního hospodářství, můžeme vytvořit stupnici několika typů států, kdy na jedné straně stojí „stát socialistický“, který se vyznačuje centrálním plánováním a malou rolí trhu a na druhé straně minimální stát „veřejných statků“, kde stát spravuje pouze to, co nemůže být efektivně vyráběno pro zisk soukromým výrobcem (Morawski, 2001 : 126 – 131). Pro neoliberalismus je pak typická snaha zmenšit vliv státu na minimum.

garance, podporují investice, a Pracujícím poskytuje sociální jistoty. Stát navíc zadává veřejné zakázky (na stavbu silnic, nebo třeba přehrad) a tyto finanční prostředky opět končí v rukách Kapitálu. To, jakým způsobem nakládá stát se získanými prostředky, zásadním způsobem ovlivňuje rychlost (a dopady) běžícího pásu. Může totiž podporovat buď rozvoj technologií, nebo naopak veřejné služby náročné na lidskou práci (Schnaiberg 1980 : 242 - 243).

Další oblastí, ve které může stát ovlivňovat běh běžícího pásu je *role kreditní* (tedy to, jak moc a jakým způsobem se stát zadluhuje). To, zda (nebo jak moc) je stát zadlužený samo o sobě nevypovídá o tom, zda stát podporuje, nebo naopak zpomaluje běžící pás. Záleží totiž na tom, do čeho stát investuje, tedy zda půjčku vloží do podpory další akumulace Kapitálu, nebo třeba více do zlepšování života lidí a stavu životního prostředí (Schnaiberg 1980 : 243).

Důležitá je také *legislativní role* státu. Stát má zákonodárné nástroje, kterými může regulovat negativní dopady způsobené běžícím pásem. To se týká jak sociální oblasti (např. minimální mzda, nebo zákaz dětské práce), tak i životního prostředí (např. limity znečištění, nebo posuzování vlivu na životní prostředí – tzv. EIA). Schnaiberg ovšem upozorňuje na to, že tato legislativní opatření, která ve své podstatě jdou proti běžícímu pásu, jsou zároveň prospěšná velkým korporacím (monopolnímu kapitálu) tím, že zavedení těchto regulací je kapitálově náročné a vyžadují investice, nebo zvýšenou byrokracii, což často není pro konkurenční kapitál jednoduché splnit. Omezení, které mají vést k ochraně životního prostředí tak často zároveň slouží monopolnímu kapitálu v konkurenčním boji. Stát má také zároveň potenciál kontrolovat a sám využívat přírodní zdroje, ale zatím k tomu příliš často nedochází (Schnaiberg 1980 : 244 - 245). Benjamin Vail ale na příkladu České republiky a jejích legislativních opatření proti nelegálnímu dovozu odpadu poukazuje na to, že i v případě, že stát svou vyvažující roli na běžícím pásu plní, existují praktická omezení v prosazování takové legislativy. Stát tak v této roli selhává a to nikoli proto, že by zde nebyla vůle k převzetí této role ale z praktických důvodů (Vail 2007 : 1208).

Poslední oblastí, kde má stát možnost zpomalovat, nebo naopak zrychlovat běžící pás, nazývá Schnaiberg *teorii a praxí* státu. Upozorňuje zde, že stát má sice teoreticky velké množství prostředků, se kterými může běžící pás významně ovlivnit, v praxi ale zároveň musí tyto prostředky vydávat na externality produkované běžícím pásem. A čím

jsou tyto externality větší, tím větší nároky jsou kladeny na stát, aby je vyrovnal. Tedy i přes to, že stát může vybrat na daních velké prostředky, je fakticky nucen velkou část z nich investovat do vyrovnání negativních dopadů běžícího pásu výroby. Jeho možnosti nakládat se získanými prostředky jsou tak omezeny (Schnaiberg 1980 : 246).

Podle Schnaiberga je to právě stát, který může zpomalit běžící pás, a to tak, že přesměruje získaný nadbytek mimo běžící pás výroby. Je to totiž stát, který nakládá s poměrně velkou částí nadbytku, je tedy na uvážení tohoto aktéra, zda a jak bude mechanismus běžícího pásu podporovat. Je ale nutné, aby ve společnosti nastala krize důvěry v ekonomický růst a v celý proces akumulace kapitálu. Pokud by totiž Stát neměl podporu svých občanů, jsou jeho možnosti změny běžícího pásu značně omezené. Zároveň také musí být vhodné podmínky pro výrobu mimo běžící pás (musí existovat přijatelná alternativa k fungování dnešní růstové koalice) (Schnaiberg 1980 : 249 - 250).

Naproti tomu Obach pokládá fakt, že stát přerozděluje poměrně velkou finanční částku za hlavní důvod toho, že nikdy nemůže mít dostatečnou sílu na prosazení změny celého systému. Znamená to totiž, že stát je na prostředcích plynoucích od kapitálu závislý (bez nich by nebyly daně, sociální podpora, bezpečnost...). Takže i přesto, že stát již nyní skrze různé mechanismy běžící pás výroby zpomaluje, není podle Obacha v jeho silách prosadit opravdu účinnou změnu (Obach 2004b : 339).

Role státu na běžícím pásu se navíc v současné době čím dál víc liší od doby, kdy byl tento koncept vytvořen a jeho role je dále oslabována. Keller upozorňuje na to, že neoliberální ekonomové prosazují ve vztahu ke státu princip „stát jako firma“. Podle něj je

„posláním soukromé firmy zhodnocování kapitálu. To, co je naprosto legitimní v klasickém firemním prostředí, se má proměnit v hlavní imperativ celého státu. Prioritou státu má být vytváření fiskálních a sociálních podmínek pro motivaci velkých investorů, ať již domácích, anebo zahraničních, a pro zhodnocování jejich kapitálu“
(Keller 2011b : 50 - 60).

Stát tak má sloužit hlavně potřebám soukromých firem, což může být v příkrém rozporu s jeho rolí pomocníka sociálně slabých, kteří na běžícím pásu z různých důvodů neuspěli. To se děje například tak, že stát podporuje obchodní společnosti zejména snížením daní, s tím ale nutně dochází také ke snížení příjmů státu, a následuje snížení výdajů v sociální oblasti (Keller 2011b : 60). Sociální služby státu zároveň ve stále větší

míře přebírá trh. To vede k tomu, že tradiční roli státu, jako poskytovatele sociálních služeb, v dnešní době přejímají soukromé společnosti, které zajišťují například vzdělání, nebo zdravotní péči (Fumagalli 2011 : 9). Stát tak přestává mít možnost regulovat negativní dopady běžícího pásu na své občany.

3.3.3 Pracující

Posledním klíčovým aktérem běžícího pásu jsou Pracující. Jejich účinné působení na běžící pás výroby je možné zejména tehdy, pokud se sdružují v *odborny*, což je obvykle případ lidí pracujících pro monopolní kapitál. Jsou to právě velké odborové svazy, které mají podle Schnaiberga mezi pracujícími na běžící pás výroby největší vliv (Schnaiberg 1980 : 234).

Gould a kol. upozorňují na to, že většina pracujících chápe zrychlení běžícího pásu jako cestu k sociálnímu vzestupu (*social progress*). To vede k tomu, že sociální dopady ekonomického růstu mají poněkud paradoxně za následek vyšší podporu běžícího pásu mezi pracujícími (Gould 2004 : 297). Zaměstnanci tedy nezpochybňují celý systém, ale jejich cílem je lepší sdílení přebytku získaného výrobou¹⁸. Podporují růst monopolního kapitálu a jejich zájmem je zejména zvyšování mzdy a v menší míře také snížení pracovní doby (Schnaiberg 1980 : 235- 236). Podobně také Obach zdůrazňuje, že odbory vyjednávají jen o třech tématech, kterými jsou výše mzdy, počet pracovních hodin a pracovní podmínky. Celkově pak podle něj převažuje vyjednávání o mzdách. (Obach 2004b : 340).

Přestože pracující nepřímo participují na akumulaci kapitálu, jsou zároveň vystaveni sociálním rizikům, která přináší zrychlený ekonomický růst. Navíc se pracující mohou přímo setkat s následky environmentální degradace buď v místě, kde žijí, nebo ve své rekreační oblasti. Tato konfrontace s negativními dopady běžícího pásu je u pracujících více pravděpodobná, než u managementu obchodních společností (Schnaiberg, 1980 : 240 – 241). Přes to mají pracující obecně důvěru v běžící pás výroby¹⁹.

¹⁸ Keller upozorňuje na to, že díky sociálnímu státu vybudovanému po 2. světové válce se dělníci „na západě“ měli materiálně stále lépe, jejich kupní síla rostla a že tedy v té době bylo „docela příjemné nechat se vykořisťovat“ (Keller 2011b : 14). To velmi dobře vysvětluje obecnou podporu dělníků běžícímu pásu.

¹⁹ A pokud Pracující důvěru k běžícímu pásu nemají, tak lze myslím říci, že ve společnosti je obecně nedůvěra k alternativám (nebo k reálné možnosti tyto alternativy prosadit) ještě mnohem větší, což vede zpět k (váhavé) podpoře běžícího pásu.

Pracující tedy nejsou podle Schnaiberga schopni zpomalit (nebo zastavit) běžící pás výroby, právě proto, že protože ho plně podporují. Autor je přesvědčen, že by je bylo nejdříve nutné vzdělat ve třech oblastech. Nejprve aby si byli více vědomi environmentálních dopadů běžícího pásu produkce, dále aby věděli, že stát v současnosti nerozděluje nadbytek efektivně a nakonec aby znali alternativy k běžícímu pásu produkce (Schnaiberg, 1980 : 250). Tedy aby si uvědomili negativní dopady běžícího pásu výroby a byli si vědomi možností změny tohoto systému.

Schnaiberg později zdůrazňuje, že jedinec může ovlivnit běžící pás jak v roli občana (pokud se podílí na řízení státu), tak také jako pracující (nejlépe pokud je organizován v odborech, protože jednotlivci nemají na běžící pás výroby vliv, pokud se nekoordinují). Tedy přiznává pracujícím potenciál ke změně systému (Gould a kol. 2004 : 302).

Naproti tomu podle Obacha jsou Pracující aktérem s nejvyšším potenciálem ke změně (zpomalení, nebo zastavení) běžícího pásu, a to proto, že nejsou na kapitálu závislí tak přímo, jako stát, který by bez příjmů z kapitálu nemohl plnit své funkce (Obach 2004b : 340). Pracující jsou navíc skupinou, která se nejvíce potýká s přímými negativními dopady běžícího pásu výroby.

Přestože také Obach potvrzuje, že odbory tradičně podporují běžící pás, tak v případě odborů v USA je podle autora znatelný posun k opozici proti tomuto systému. To souvisí mimo jiné s větší spoluprací mezi environmentálně zaměřenými neziskovými organizacemi a odborovými svazy, a jejich vzájemným působením na vnitřní cíle obou sektorů (odborového a neziskového) (Obach 2004b : 340). Jedním z impulsů pro bližší spolupráci mezi těmito dvěma skupinami byla v polovině devadesátých let generační výměna ve vedení odborů, kde nové vedení zpochybňovalo tradiční postoje amerického odborového establishmentu (Obach 2004b : 348). Dokladem probíhající dobré spolupráce je v současnosti organizace *Blue-Green Alliance*, která sdružuje 15 nevýznamnějších odborových svazů a environmentálních organizací v USA. Jejím cílem je společné prosazování environmentálně příznivých pracovních příležitostí (Blue-Green Alliance web 2014).

Odbory mají podle Obacha tři možnosti, jak podpořit běžící pás. Jde o kolektivní vyjednávání, politickou angažovanost, a ideologický tlak. Kolektivní vyjednávání slouží

k podpoře celého systému tím, že jediným legitimním cílem vyjednávání je pro odbory často materiální profit jejich členů a zanedbávají jiné pracovní problémy i širší sociální problémy. Nemají ambici zasahovat do systému, ale existují v striktně v jeho rámci. Navíc v případě amerických odborů by jakýkoli přesah byl vnímán jako příliš třídní (a tedy komunistické a nežádoucí) hledisko, kterému se společnost v době studené války velmi bránila (Obach 2004b : 340 - 341).

Odbory mohou podpořit běžící pás při svém politickém působení, kdy se sjednocují, aby mohli lépe působit na politické úrovni. Odbory obvykle prosazují takovou politiku, která posiluje ekonomický růst a jejich podporu navíc získávají i takové státní projekty, které mají zjevně špatný vliv na životní prostředí. Podpora ekonomického růstu je pro odbory navíc podle Obacha věcí až ideologické víry v běžící pás výroby²⁰ (Obach 2004b : 342 - 343).

Pracující se vedle těchto způsobů mohou zapojit do podpory běžícího pásu také při přímých jednáních mezi zástupci státu, kapitálu a pracujícími, které může v některých zemích probíhat v institucionalizované podobě. Tato setkání nesou název tripartitní²¹ (Brokl a kol. 1997 : 46 – 50).

Pracující však podle Obacha mají potenciál běžící pás zpomalovat a to několika způsoby. Jako první uvádí fakt, že součástí kolektivní pracovní smlouvy bývá ztížení propouštění zaměstnanců, což vede ke snížení efektivity výroby (tím se může komplikovat automatizace výroby). Zaměstnavatelé jsou tak omezeni ve své snaze o co nejvyšší efektivitu (Obach 2004b : 343).

Dalším účinným způsobem zpomalení běžícího pásu výroby je také podpora sociálních programů. Některé z těchto programů sice mohou přispívat k ekonomickému růstu (stavba domů) nebo k efektivnějším pracovníkům (vzdělání), ale celkově jsou tyto programy pro běžící pás výroby nevýhodné (např. lidé, kteří chodí do školy, by mohli chodit v té době do práce). Odbory se také zasazují o širší sociální zájmy jdoucích proti

²⁰ Během studené války byly například odbory v USA velmi antikomunistické, a zvyšování výroby viděly jako svou občanskou povinnost, ekonomický růst byl chápán jako nástroj obrany demokracie. Odbory v USA tradičně samy volají po vyšší spotřebě a dávají tak legitimitu celému běžícímu pásu (Obach 2004b : 342)

²¹ Zejména v Evropě v 70. letech minulého století měla tato jednání přímý vliv na ekonomický vývoj daných zemí. Toto uspořádání, kdy tripartita řídila ekonomický směr země, se nazývá korporativismus a v Evropě je na ústupu od začátku 90. let, kdy kvůli poklesu ekonomického růstu ztratilo svou legitimitu (Brokl a kol. 1997 : 46 – 57)

běžícímu pásu. Obhajují například nárok pracujících na volný čas (to je proti celému systému, pokud pracující ve volném čase nenakupují) (Obach 2004b : 344).

V neposlední řadě odbory v některých případech obhajují environmentální zájmy, zejména pokud se týkají prostředí na pracovišti nebo v místní komunitě. Jejich zájmem byla zejména pracovní místa vytvořená v ochraně přírody (např. v čistírnách odpadních vod). Při řešení environmentálních problémů, jakými jsou čistota vody a vzduchu požadovaly odbory vždy technologická řešení následků (tzv. „řešení na konci trubky“), která sama o sobě nezpochybovala běžící pás výroby (Obach 2004b : 345 - 346).

Působení odborů na chod běžícího pásu může být snížen tím, že velká část akumulace kapitálu se v dnešní době odehrává mimo reálnou výrobu, na kapitálových trzích, kde peníze samy tvoří další peníze, bez reálného výstupu výroby (Fumagalli 2011 : 8). To může vést ke snížení vlivu pracujících na akumulaci kapitálu a tím na celý ekonomický systém.

Keller také upozorňuje na to, že v současné globální ekonomice přesunují firmy své provozy do zemí, kde není rozvinutý sociální stát, nebo díky síťové struktuře přesouvají zakázky mezi subdodavateli v rámci jedné země. Hodnoty, které zastávají odbory (vyšší mzdy, lepší pracovní podmínky) jsou chápány jako překážka konkurenceschopnosti. Odbory nemohou svými tradičními prostředky (kolektivními smlouvami apod.) tento trend zvrátit, naopak jejich přílišná aktivita může vést k rychlejší relokizaci výroby. To oslabuje pozici odborů zejména v soukromém sektoru, kde může zaměstnavatel své podnikání snadno přesunout jinam (a s postupující privatizací veřejných služeb je tímto způsobem ohroženo stále více zaměstnanců). Postavení odborů je podle Kellera navíc paradoxně ohroženo sociálním vzestupem jejich členů, kteří „spontánně přejímají prvky individualismu a soupeření“ a tím je ničen „pocit sounáležitosti a solidarity“ (Keller 2011b : 119 - 120).

3.3.4 Environmentální organizace a jejich případná spolupráce s odbory

Přestože environmentální organizace zvyšují povědomí ve společnosti o problémech životního prostředí a mají také vliv na environmentální legislativu, nezasahují výrazně do chodu běžícího pásu. Nemohou ovlivnit vzorce výroby, zejména proto, že

fungují často na dobrovolné bázi a nemají dostatek prostředků na tak rozsáhlou činnost (Obach 2004b : 339).

Tyto organizace hájí zájmy životního prostředí (a také práva lidí na zdravé životní prostředí). Jejich náplní činnosti je upozorňovat na negativní důsledky běžícího pásu, na externality, které by jinak mohly zůstat nepovšimnuty. Obdobně jako odbory tedy hájí zájmy, které mají potenciál zpomalovat běžící pás. Nabízí se proto otázka, zda existují situace, při kterých tyto dvě zájmové skupiny spolupracují na dosažení společného cíle, nebo zda existují překážky, které takovou práci znemožňují.

Schnaiberg konstatuje, že (v době, kdy formoval svou teorii, tedy v 70. letech minulého století) téměř nedochází ke společnému postupu pracujících, chudých a environmentálních hnutí, a to přes to, že tyto skupiny na běžícím pásu nejvíce trápí. Schnaiberg zároveň vidí environmentální organizace jako slabé a neschopné koordinace (Schnaiberg 1980 : 240, 249). V současné době však dochází v mnoha případech ke sbližení obou aktérů. Například v USA se po roce 2000 spojily odbory a environmentální organizace při prosazování ochrany klimatu (Kojola a kol. 2014 : 73 - 74), spojuje je také snaha zastavit postupující liberalizaci trhu, a navazují také spolupráci na tradičních tématech bezpečnosti a zdraví (Obach 2009 : 240). Toto spojenectví je dané zejména změnami ekonomiky, kdy zvláště v době ekonomických krizí přestává fungovat spolupráce odborů a kapitálu, ale také tím, že environmentální organizace opouští svou radikální rétoriku. Přestávají kritizovat systém běžícího pásu a ekonomického růstu a tím se stávají pro odbory přijatelným partnerem k jednání (Obach 2004b : 346 – 351).

Další překážkou ve spolupráci mezi odbory a environmentálními organizacemi se může stát rozdílný přístup k politice. Pracující chápou politiku jako prostor, ve kterém se střetávají různí aktéři, kteří mají své jasně identifikovatelné (materiální) zájmy. Problém nastává ve chvíli, kdy environmentálním organizacím nejsou pracující schopni připsat jasné materiální zájmy (např. v případě požadavku na zachování vzrostlého pralesa). Pracující se potom snaží odhalit skryté zájmy, které podle jejich přesvědčení musí ochránci životního prostředí mít. (V případě ochrany pralesů mohou být dřevorubci přesvědčeni, že environmentalisté chtějí les pro svou rekreaci). Pokud se žádný takový důvod nenajde, jsou motivace ochránců životního prostředí odsouzeny jako iracionální, nebo vedené náboženským fanatismem (Obach 2004a : 241 – 242).

3.3.5 Teorie běžícího pásu v dnešní době – shrnutí

Zdá se tedy, že role aktérů běžícího pásu procházejí od doby formulace této teorie v 70. letech minulého století postupně změnami, které ovlivňují jejich roli na pásu výroby. Pracující i Stát postupně ztrácejí svůj vliv na třetího aktéra, kterým je Kapitál. Ten přebírá některé funkce Státu, a zároveň se mu zejména díky ekonomické globalizaci daří vymanit z tlaku, který na něj vyvíjejí (zejména skrze odbory) Pracující. Rovnováha všech tří aktérů, kteří by podle teorie měli všichni na běžícím pásu získávat, je porušena.

Přes to se nezdá, že by byla ohrožena takzvaná „růstová koalice“, která zaručuje, že všichni tři aktéři budou podporovat fungování běžícího pásu. Ekonomický růst a spolu s ním produktivita práce jsou stále chápány jako klíč dosažení potřeb všech tří aktérů. Schnaiberg upozorňuje na to, že Pracující stále věří na „návrat továren“ a při snaze přilákat zaměstnavatele do svých komunit jsou ochotni tohoto soukromého zaměstnavatele (výrobce) dotovat a přehlížet případná environmentální rizika, která do komunity přináší (Schnaiberg 2009 : 66). Přestože síly a postavení všech tří aktérů se mění, důvěra v řešení v podobě ekonomického růstu zůstává²². Podobně Keller ve svém pojednání o nových sociálních rizicích popisuje jejich „lčbu trhem“ (Keller 2011b : 57 – 88)

²² V této souvislosti je podle mě téměř symptomatický způsob, jakým Rockström ve své zprávě o planetárních mezích konstatuje, že ekonomický růst je možný, pokud tyto meze budou zachovány, přičemž celá jeho zpráva je o tom, že meze byly, nebo v některých případech brzy budou, překročeny. Avšak výslovné odsouzení současné socio-ekonomické praxe ve zprávě chybí (Foster a kol. 2010 : 18).

4 Odbory v ČR

4.1 Obecná charakteristika českých odborů

Odbory jsou v demokratických systémech nejdůležitější *zájmovou skupinou*. Fungují na bázi občanské společnosti, ale na rozdíl od politických stran nepřejímají politickou odpovědnost. Reprezentují zejména ekonomické zájmy svých členů²³, a u nás jsou organizovány podle profesního zaměření (Říchová 2002 : 117 - 121). Můžeme je řadit mezi neziskové organizace vzájemně prospěšné, protože jsou „*založeny za účelem vzájemné podpory skupin občanů (i právnických osob), které jsou spjaty společným zájmem*“ (Slechanová 2008 : 64 – 65). Podle Císaře mají odbory vysokou mobilizační schopnost, tedy na své protestní akce jsou schopni svolat velký počet účastníků. Protože však mají v České republice poměrně privilegovaný přístup k politickému systému, není počet takto organizovaných akcí vysoký. Tyto charakteristiky řadí podle Císaře odbory k hlavním zástupcům takzvaného *starého transakčního aktivismu* (Císař 2008 : 60 – 62).

Odborová organizace navíc na pracovišti zastupuje nejen své členy, ale všechny zaměstnance v podniku. Její činnost proto ovlivňuje podmínky práce jak členů, tak nečlenů odborů (Andrlová 2012 : 11; Brokl a kol. 1997 : 156). Hlavním principem odborů obecně je vzájemná solidarita, která se tvoří v takovém prostředí, kde mají pracující jen málo formálních pravomocí (Giddens 1999 : 316). S přechodem firem na síťovou strukturu je však tato solidarita postupně narušována. Keller (Keller 2011b : 119).

Vznik odborových organizací se řídí příslušnými úmluvami Mezinárodní organizace práce a platí zde evidenční princip, který zaručuje, že státní orgány nemohou nijak zasahovat do vzniku a činnosti těchto organizací. Při vzniku odborové organizace jako právnické osoby je nutné pouze podat ministerstvu vnitra návrh na evidenci. Také zaměstnavatel nesmí bránit vzniku a fungování odborových organizací na pracovišti (i když je nemusí podporovat) a nesmí jejich členy žádným způsobem znevýhodňovat (Hála a kol. 2002 : 18).

Odbory v České republice nejsou závislé na žádné konkrétní politické straně. Tato deklarovaná nezávislost byla v době vzniku demokratických odborů po roce 1989 vedena

²³ Na rozdíl od *nátlakových skupin*, jejichž zájem je podle Říchové založen především na ideologii (Říchová, 2002 : 117).

snahou distancovat se od minulosti, kdy byly odbory plně pod vlivem vládnoucí Komunistické strany Československa, a také tím, že krátce po revoluci nebyly politické strany ještě plně formovány. Zároveň je politická příslušnost členů odborů různá, a navázání na jednu konkrétní stranu by se nemuselo setkat s pochopením části členské základny (Myant 2010a : 898). Zástupci českých odborů vnímají nezávislost svých organizací jako významnou hodnotu, která je zajištěná mimo jiné tím, že většinu finančních prostředků pro svou činnost čerpají pouze z členských příspěvků (Fiala a kol. 2007 : 103).

Přes to je zřejmé, že odborové centrály častěji navazují spolupráci s Českou stranou sociálně demokratickou (ČSSD) a někteří vedoucí členové odborů se později stávají reprezentanty této strany v Parlamentu (Myant 2010a : 898; Andrllová, 2012 : 24). Vazby na tuto politickou stranu vedly k lepšímu prosazování zájmů odborů, zejména po roce 1998, kdy se ČSSD stala nejsilnější vládní stranou (Fiala a kol. 2007 : 98).

4.1.1 Hlavní oblasti zájmu českých odborů

Odborové organizace už ze své podstaty hájí zájmy svých členů a jejich požadavky jsou jasně materialisticky orientovány. Ve své většině jsou tyto požadavky ekonomického charakteru nebo se zabývají veřejnými politikami (Andrllová 2012 : 19). Lze říci, že hlavními zájmy odborů jsou: ochrana pracovních míst, ochrana (zlepšení) pracovních podmínek a sociální jistoty zaměstnanců (Fiala a kol. 2007 : 101).

Záběr českých odborů je však širší, než pouze aktuální zájmy členů na jejich pracovištích a zahrnuje ochranu zájmů těch nejslabších v naší společnosti, což se projevuje právě v jejich zájmu o „širokou škálu ekonomických, pracovních a sociálních politik“ (Myant 2010a : 894). Podle Myanta je toto zacílení na širší sociální zájmy způsobeno snahou odborů vymanit se po roce 1989 z dědictví doby komunismu (Myant tamtéž). Tyto zájmy se po vstupu České republiky do Evropské unie nezměnily (ani významně nerozšířily), pouze prostředky jejich dosažení jsou jiné, objevily se nové příležitosti k vyjednávání a vyvstala nová rizika. Ukázalo se, že vedení odborů vnímá jistou neměnnost hájených zájmů za svébytnou hodnotu (Fiala a kol. 2007 : 101).

4.1.2 Hierarchie odborových organizací v České republice

Základní odborová organizace

Je základním článkem odborové činnosti v České republice. Působí z pravidla u jednoho zaměstnavatele a k jejímu vzniku jsou potřeba tři zakládající členové. Tato základní odborová organizace má právní subjektivitu a jejím zájmem je hájení práv zaměstnanců na pracovišti a uzavírání kolektivní smlouvy se zaměstnavatelem. Základní odborové organizace se sdružují do vyšších odborových uskupení (svazů a centrál), ale členství v těchto institucích není pro základní odborové organizace povinností (ČMKOS web 2014a; Slechanová 2008 : 16)

Místní odborová organizace

Na rozdíl od základní odborové organizace, která působí u jednoho zaměstnavatele, je místní organizace ustavena na regionálním principu. Členové mohou být zaměstnání v různých profesích, nezaměstnaní či důchodci. Počet těchto organizací oproti základním odborovým organizacím je malý (Slechanová 2008 : 16).

Odborový svaz

Sdružuje jednotlivé základní odborové organizace a také jednotlivce. Svým členům nabízí odborový svaz (OS) odborné zázemí, bezplatné poradenství (např. ve věcech pracovněprávních, mzdových, sociálních, bezpečnosti atp.) a k lepší komunikaci se svými členy obvykle zřizují regionální pracoviště. Odborové svazy jsou organizovány převážně na základě profesí (například OS KOVO, OS Stavba a další) (ČMKOS web 2014a ; Slechanová 2008 : 16).

Odborová centrála

Jedná se o sdružení odborových svazů a organizací, některé zejména menší centrály mohou sdružovat i fyzické osoby (Hála a kol. 2002 : 20). Smyslem odborových centrál je koordinace prosazování zájmů jednotlivých svazů zejména na státní úrovni. Největší a nejefektivnější v prosazování společných zájmů je Českomoravská konfederace odborových svazů (Myant 2010b : 25 - 28).

4.2 Českomoravská konfederace odborových svazů (ČMKOS) – nejvýznamnější česká odborová centrála

Tato centrála svým působením přímo navazuje na Českomoravskou komoru odborových svazů. Ta byla součástí Československé (později České a Slovenské) konfederace odborových svazů, která vznikla v roce 1990 v souvislosti s koncem komunistického režimu, jako nezávislá odborová centrála. Do této centrály obratem vstoupila většina existujících (nezávislých) odborových svazů, které byly původně sdruženy v Revolučním odborovém hnutí (to bylo v době komunismu zcela podřízeno vlivu Komunistické strany Československa²⁴) (Hradecká 1994 : 332). Po rozpadu Československa a zániku České a Slovenské odborové konfederace se Českomoravská komora stala největší odborovou centrálou v České republice a v roce 1998 se na svém druhém sjezdu přejmenovala na Českomoravskou konfederaci odborových svazů (ČMKOS web 2014a).

ČMKOS klade důraz na demokratické řízení a na nezávislost svých členů (odborových svazů) a nevměšuje se do jejich vnitřních záležitostí (Hála a kol. 2002 : 22, Myant 2010b: 16, ČMKOS 2014a). Centrála poskytuje svým členům služby v podobě expertních analýz v oblasti ekonomiky, sociálních věcí a zaměstnanosti, nabízí také právní poradenství, nebo podporu informačních technologií jednotlivých svazů. Členové zároveň oceňují, že centrála může díky svému politickému vlivu lépe prosadit jejich požadavky (Myant 2010b : 33).

ČMKOS sdružuje v současné době 29 odborových svazů (jejich seznam viz. Příloha č. 2 str. 90), z nichž největší je OS KOVO, který zastupuje pracovníky kovovýroby a strojího a elektrotechnického průmyslu. Dalšími významnými členy s velkou členskou základnou jsou Českomoravský OS pracovníků školství, OS zdravotnictví a sociální péče ČR, OS ECHO, OS Stavba ČR, OS pracovníků hornictví, geologie a naftového průmyslu a OS pracovníků dřevozpracujících odvětví, lesního a vodního hospodářství v ČR (ČMKOS web 2014b).

²⁴ Vývoj odborů před rokem 1989 shrnuje ve své magisterské práci například Slechanová (2008 : 20 - 23).

Členská základna ČMKOS se od jejího vzniku stále snižuje. V roce 1990 to bylo zhruba 4,3 milionu členů, v roce 2009 necelých 500 000²⁵ (Myant 2010a : 890). Tento pokles byl způsoben zejména restrukturalizací ekonomiky na začátku devadesátých let, ale stejný trend můžeme vidět i u většiny odborových organizací v rozvinutých zemích (Vašková a kol. 2005 : 140).

Nejvyšším orgánem ČMKOS je sjezd, který je svoláván 1x za čtyři roky (je možné také svolat mimořádný sjezd). Sjezd *určuje program* na další čtyřleté období a volí předsednictvo ČMKOS. Mezi sjezdy je nejvyšším orgánem konfederace Sněm ČMKOS, který se sestává ze členů Vedení a Rady ČMKOS a dále jsou do něj delegováni zástupci jednotlivých OS a to podle výše členské základny (počet těchto zástupců se každoročně přehodnocuje podle aktuálního počtu členů) (ČMKOS web 2014a).

ČMKOS vlastní vydavatelství *Sondy*, kde zveřejňuje zejména vlastní studie a učební manuály týkající se sociálního dialogu a pracovněprávních vztahů (Andrlová 2012 : 8). Dále také vydává týdeník *Sondy*, který je distribuován téměř výhradně členům ČMKOS. Svůj časopis vydávají také některé větší členské odborové svazy (Myant 2010b : 32).

²⁵ Přesný počet svých členů odborové organizace zpravidla veřejně neuvádějí a výzkumníci jsou tak odkázáni na informace získané při rozhovorech s vedoucími odborových svazů (Vašková a kol. 2005 : 142).

4.3 České odbory ve vztahu ostatním dvěma aktérům běžícího pásu

4.3.1 Tripartita

Po roce 1989 byla v Československu (a později v České republice) zahájena ekonomická deregulace (zejména privatizace majetku) a legislativní transformace. V tomto přechodném období bylo možno očekávat významné sociální dopady na společnost, kterým se tehdejší vláda snažila předejít vytvořením instituce zprostředkující zájmy tří dotčených skupin, tedy státu, odborů a zaměstnavatelů. Tento model jednání tří stran se obecně nazývá tripartita. V Československu nese tento orgán název *Rada hospodářské a sociální dohody* (RHSD) a fungoval zpočátku na federální i na národní úrovni, po rozpadu Československa pouze na úrovni národní (Hála a kol. 2002 : 6). Na rozdíl od jiných zemí, kde byl tento model použitý při řešení krizové situace, se v české tripartitě jedná o *preventivní* instituci, která měla přecházet negativním dopadům období transformace (Brokl a kol. 1997 : 104).

Složení RHSD ČR se v průběhu let měnilo. Stát zastupuje na jednání vláda (někteří ministři, nebo jejich náměstci), zaměstnavatele reprezentovala zpočátku Konfederace zaměstnavatelských svazů a podnikatelských svazů, která byla později nahrazena Svazem průmyslu a dopravy a Konfederací podnikatelských a zaměstnavatelských svazů. Odbory zastupuje na tripartitě ČMKOS, z počátku společně s Konfederací umění a kultury, která však kvůli významnému úbytku členů přestala splňovat kritéria reprezentativnosti a byla v roce 2000 nahrazena Asociací samostatných odborů²⁶ (Slechanová 2008 : 26 – 27).

Fungování tripartity není a nebylo nikdy legislativně ukotveno, a dohody vzniklé na půdě tripartity nemohou být právně vymáhány (na rozdíl například od kolektivních smluv). To platilo také pro tzv. „generální dohody“, které byly mezi léty 1991 – 1994 podepsány všemi stranami tripartity, a které sloužily k usměrnění trhu práce, příjmů, životní úrovně a podmínek podnikání (Hála a kol, 2002 : 6, 10). Přestože RHSD byl vždy pouze konzultativní orgán, dával všem členům možnost včas reagovat na legislativní plány vlády, hledat spojence a připravit si v předstihu argumenty k jednání s ostatními stranami zastoupenými v tripartitě (Myant 2010a : 901). Jako největší úspěch odborů v tripartitě

²⁶ V současné době jsou kritéria reprezentativnosti nastavená tak, že odborová centrála musí mít nejméně 150 000 členů. Asociace samostatných odborů nikdy formálně počet svých členů neprokázala a podle Myanta existuje pochybnost, že byla v roce 2010 schopná těmto číslům dostát (Myant 2010a : 890 – 891)

hodnotí Myant dohodu o novele zákoníku práce (1990), na jehož základě potom odboroví právníci mohli hájit práva svých členů (tamtéž : 899).

RHDS se původně zabývala poměrně širokým spektrem témat, sahajícím od podmínek hospodářské soutěže, přes pracovněprávní vztahy, po vývoj příjmů a životních nákladů. V roce 1995 se okruh diskutovaných témat snížil na pracovně právní vztahy, mzdy a platy, bezpečnost práce a sociální otázky (Slechanová 2002 : 27 – 28). Zúžení okruhu témat souviselo se snahou vlády opustit tripartitu, protože považovala ekonomickou transformaci za dokončenou. Nakonec byla sice tripartita zachována, ale záběr jejích témat se značně zmenšil a prosazování zájmů se následně přeneslo na parlamentní půdu (Brokl a kol. 1997 : 107 – 108). K obnovení širokého tematického záběru tripartity došlo v období vlád ČSSD v roce 1998, nebyla však již nikdy přijata generální dohoda (Hála a kol. 2002 : 11).

4.3.2 Odbory a stát

Odbory se v komunikaci s vládou snaží ovlivnit zejména legislativu týkající se pracovněprávních vztahů a výše minimální mzdy. V této oblasti dosahují odbory úspěchů (v roce 2006 se např. minimální mzda zvýšila z 26% průměrné mzdy na 36%). Dále se snaží ovlivnit státní rozpočet, který má přímý dopad na státní zaměstnance a v obecnější rovině na sociálně znevýhodněné (rozpočet určuje míru redistribuce). V této oblasti odbory nedosáhly významných změn, a to přes to, že například v roce 2003 svolaly demonstraci čítající 20 000 účastníků. Podle Myanta však tyto protesty mohly ovlivnit voličské preference v příklonu k levicovým stranám v nadcházejících volbách (Myant 2010a).

Na úrovni Evropské unie se odbory neidentifikují s národními zájmy, ani jimi neargumentují při dosahování svých cílů. Mezi odboráři převládá přesvědčení, že témata, která je spojují s jejich zahraničními protějšky (tradiční sociální a pracovněprávní oblasti) jsou důležitější, než ta, která je rozdělují (např. sociální a daňový dumping) (Fiala a kol. 2007 : 103).

4.3.3 Odbory a kapitál

Odborové svazy komunikují se zástupci kapitálu (zaměstnavatelů) kromě tripartity zejména v jednotlivých podnicích při uzavírání kolektivních smluv. Je to nejpřímější způsob, jakým odbory zajišťují zájmy svých členů. Zřejmě v obavě, aby nebyly spojovány s komunistickým Revolučním odborovým hnutím, není rétorika odborů vůbec radikální a cílem jednání je vždy dohoda²⁷. Stávky na podporu odborových požadavků se téměř nevyskytují. Výjimkou je např. hrozba stávkou v závodě Škoda v roce 2005 a realizovaná stávka tamtéž v roce 2007, které vedly k dosažení požadavků odborů nejen v tomto závodě, ale také následně ke zvýšení platů v automobilkách jiných společností. V případě zahraničního kapitálu hledají odbory podporu u svých kolegů v domovské zemi nadnárodních firem (např. odbory v továrně Škoda se obrátily na německé odbory firmy Volkswagen (Myant 2010a : 896 – 897).

Jednání mezi odbory a zaměstnavateli (nejčastěji zastupovanými personalisty) často plní funkci komunikace se zaměstnanci, která je obousměrná. Tato komunikace tak může uvolnit napětí v podniku, nebo mu předejít. Personalisté i odboráři také shodně často preferují kolektivní vyjednávání (Vašková a kol. 2005 : 146). Díky vstřícnému postoji odborů k zaměstnavatelům mohlo také dojít k hájení společných zájmů odborářů i zaměstnavatelů, a to zejména v případě podpory těžby v povrchových uhelných dolech, a to bez ohledu na její negativní environmentální dopady (Myant 2010a : 905). Podobně podpořili pracující z českých jaderných elektráren svého zaměstnavatele, když v roce 1999 zorganizovali demonstraci na podporu dostavby jaderné elektrárny Temelín, které se účastnilo 700 odborářů (Císař 2008 : 68 – 69).

²⁷ „Radikalita“ Revolučního odborového hnutí v komunistickém Československu byla sice pouze proklamovaná, demokratickému odborovému hnutí to však znemožnilo používat výrazy jako „třídní boj“ z obavy, že by to bylo veřejností spojeno právě s předlistopadovými odbory.

5 Životní prostředí a environmentální organizace v České republice

5.1 Stav životního prostředí v České republice

Příroda v České republice je do určité míry závislá na globálním stavu životního prostředí, konkrétní situace je ale (jako v každé zemi) ovlivněna řadou místních faktorů. Statistická ročenka životního prostředí ČR uvádí v této souvislosti tyto vlivy: zemědělství (zejména jde o míru použitých hnojiv), těžbu surovin (v ČR se nejvíce těží stavební kámen, šterkopisek a hnědé uhlí), průmysl a stavebnictví, energetiku (zde je důležité, zda energie pochází z obnovitelných, či neobnovitelných zdrojů), dopravu (ta ovlivňuje zejména emise vypouštěné do ovzduší) a odpadové hospodářství a materiálové toky²⁸ (MŽP 2013b : kapitola 2).

Ministerstvo životního prostředí vydává každoročně zprávu, která informuje o aktuálním stavu životního prostředí v ČR. Poslední zpráva hodnotí stav životního prostředí za rok 2012 a podle ní se celkový stav životního prostředí v naší republice zlepšuje (k čemuž v roce 2012 přispěl také pokles ekonomiky). Přesto je v porovnání s ostatními zeměmi Evropské unie vliv ekonomiky na životní prostředí v ČR vysoký, což je dáno zejména průmyslovým charakterem našeho hospodářství a vysokou těžbou i spotřebou fosilních paliv. Zpráva v této souvislosti hovoří také o „energetické nadprodukcí“. Právě kvůli vývozu elektřiny jen velmi pomalu klesá její výroba v uhelných elektrárnách (a s ní spojené znečištění životního prostředí). Emise skleníkových plynů z výroby elektřiny a tepla od roku 1990 neklesají a emisní náročnost ČR je o 70% vyšší, než je průměr Evropské unie (MŽP 2013a : 9 – 11). Podle Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD) byly v roce 2005 emise CO₂ vyprodukované Českou republikou nevyšší v celém regionu OECD (OECD 2005 : 20).

V určitých regionech je stále nevyhovující kvalita ovzduší (jde zejména o aglomeraci Ostrava/Karviná/Třinec), což způsobuje kromě průmyslu také doprava a lokální zdroje pro vytápění domácností. V souvislosti s územním rozvojem je také stále

²⁸ Mezi faktory ovlivňující stav životního prostředí patří také skutečnost, že do roku 1989 byla v Československu centrálně řízená ekonomika, která byla ekonomicky i technologicky zaostalá, což mělo negativní dopad na stav životního prostředí. V té době patřilo Československo mezi nejzdevastovanější státy Evropy. V letech 1990 až 1999 následovalo prudké zlepšení stavu životního prostředí, a to zejména v důsledku poklesu výroby, a vysokých investic do životního prostředí (MŽP 2008 : 8).

vysoký tlak na krajinu (konkrétně jde o růst aglomerací i infrastruktury), zároveň oproti roku 2000 výrazně stoupla spotřeba minerálních hnojiv (MŽP 2013a : 9 – 11). Stále však pokračuje pozitivní trend zlepšování kvality povrchových vod, což potvrzuje také zpráva OECD (OECD 2005 : 55 – 57).

5.2 Neziskové environmentální organizace v České republice

V České republice (a před tím v Československu) byl vývoj environmentálního hnutí velmi omezený, existující skupiny zabývající se ochranou přírody však sloužily jako způsob vyjádření opozice proti komunistickému režimu, a to zejména v posledních měsících roku 1989. To umožnilo některým členům environmentálního hnutí přístup k politické moci a prosazení významných zákonů na ochranu přírody (např. zákon o ochraně přírody a krajiny 114/1992 Sb.). Nově vznikající environmentální organizace zaujaly hned po revoluci radikální postoje (Fagin 2000 : 140 - 144).

Následovalo období 1992 – 1996, kdy po nástupu neoliberálních vlád Václava Klause byla environmentální témata (a vůbec témata občanské společnosti) vládnoucí mocí vnímána velmi negativně²⁹. V této době se environmentální hnutí dostala do finanční tísně (zejména ta, která byla politicky orientovaná), protože stát neměl zájem podporovat jejich aktivity. V této situaci se environmentální organizace postupně orientovaly na méně kontroverzní témata, která by jim zajistila širší podporu společnosti (Fagin 2000 : 147). V roce 1997 se změnou vlády přišlo i zlepšení situace environmentálních organizací, přes to jejich umírněnost a orientace na spolupráci se zákonodárci (oproti radikální kritice současné společnosti) trvá (Novák 2013 : 100).

Naše environmentální hnutí má podle Ondřeje Císaře v současné době podobu transakčního aktivismu, kdy organizace sice mají malý počet členů, ale zároveň jsou schopny provést velké množství akcí (zejména peticí a demonstrací) za účelem prosazení svých cílů. Orientují se zejména na jednání se státními institucemi a firmami, popřípadě na ovlivňování veřejného mínění (Císař 2008 : 60 - 61). Císař na příkladu blokády rozestavěné jaderné elektrárny Temelín ukazuje, že transakční schopnosti

²⁹ Dá se předpokládat, že stejná situace nastala ve vztahu státu a environmentálních organizací opět za vlády premiéra Nečase v letech 2010 – 2013, kdy docházelo k podstatnému snižování investic do ochrany životního prostředí. Zastřešující organizace Zelený kruh vystavila v té době Nečasově vládě a jejímu působení v ochraně přírody nelichotivé vysvědčení (Zelený kruh web 2013).

environmentálních organizací jsou vysoké a ještě se s časem zvyšovaly, až k lobbingu v Kongresu spojených států amerických (kde se rozhodovalo o garancích půjčky pro temelínský projekt). V této konkrétní situaci se Hnutí Duha, které bylo hlavním organizátorem protestů, snažilo dosáhnout cíle, který neschvalovala ani politická elita, ani větší část společnosti. Hnutí Duha totiž nebylo finančně závislé pouze na domácích zdrojích. To ovšem vedlo k tomu, že tato organizace byla označována za „pátou kolonu“ Rakouska (Císař 2008 : 69).

6 Diskurs běžícího pásu výroby v ČMKOS

Jak již bylo řečeno v 3. kapitole, teorie běžícího pásu výroby popisuje fungování růstové koalice, jejímž hlavním aktérem (spolu se Státem a Kapitálem) jsou také Pracující. Ti prosazují své požadavky skrze odbory, a jejich hlavním zájmem ve vztahu k běžícímu pásu výroby je, aby fungoval co nejlépe, protože z něj dostávají část zisku. Zároveň jsou to ale zaměstnanci, kteří nesou negativní důsledky běžícího pásu. Od odborů proto požadují sociální jistoty, které tyto důsledky vyrovnávají, ale zároveň běžící pás zpomalují. V současné době je však toto uspořádání některými autory zpochybňováno (Obach 2004b, Keller 2011b). V následujícím textu jsem se snažila postihnout, jaké typy diskursu používá naše největší odborová centrála ČMKOS ve vztahu k běžícímu pásu výroby. Tyto diskursy pak budu aplikovat na vybrané oblasti pracovně právních témat a životního prostředí.

6.1 Definování diskursu běžícího pásu výroby

V případě běžícího pásu výroby jsem na základě sebraných dat a literatury rozlišila tři základní typy diskursu. První dva fungují v rámci běžícího pásu výroby a růstová koalice je v nich chápána jako hlavní garant sociálního vzestupu pracujících. Třetí zpochybňuje možnost samotného fungování běžícího pásu. První jsem nazvala „*diskurs konkurence*“, kdy odbory podporují běžící pás výroby, přijímají jeho pravidla a snaží se, aby na něm její členové uspěli. Cílem je, aby se pás roztácel co možná nejrychleji. Druhým je „*diskurs solidarity*“, který je k běžícímu pásu kritický. Odbory si uvědomují negativní důsledky běžícího pásu (například postupující technologickou změnu) a snaží se o nápravu těchto jevů v rámci růstové koalice. Znamená to, že chtějí, aby běžící pás běžel, ale ne tak rychle, aby bylo možné dobře kompenzovat negativní jevy. Třetí, menšinový diskurs, je „*diskursem revoluce*“, kdy jsou odboráři přesvědčeni, že běžící pás výroby selhává a již jim nemá co nabídnout.

6.1.1 Diskurs konkurenceschopnosti

Tento diskurs odráží tradiční loajalitu Pracujících ke Kapitálu (i Státu) v rámci růstové koalice. Výrobu považují Pracující za nejlepší způsob, jak dosáhnout sociálního vzestupu. Vše, co by bránilo ekonomickému růstu, považují zaměstnanci v rámci tohoto

diskursu za snížení své konkurenceschopnosti, tedy za ohrožení zisků, které jim poskytuje růstová koalice. Keller upozorňuje, že v současnosti (s přechodem firem na síťovou strukturu) mizí mezi pracujícími solidarita a nastupuje právě konkurence (Keller 2011b : 118 – 119).

Patří sem i argument „zaměstnanost versus životní prostředí“, kdy pracující vyjadřují obavu ze ztráty zaměstnání vlivem environmentálně příznivé legislativy (Obach 2004a : 27 – 29). V širším pojetí této obavy můžeme mluvit také o Schnaibergově mýtu „návratu továren“, kdy se zaměstnanci vzdávají svých sociálních výhod i zdravého životního prostředí výměnou za pracovní příležitosti nabízené (zejména) monopolním kapitálem (Schnaiberg 2009 : 66).

Odbory mají podle Obacha tři způsoby, jak běžící pás podporovat. Prvním je kolektivní vyjednávání, pokud je jeho jediným cílem zvýšení mezd členů (což bývá pravidlem). Druhým způsobem je politická angažovanost odborů, kdy požadují takovou politiku, která posiluje ekonomický růst včetně projektů, které mají zjevně špatný vliv na životní prostředí (například stavbu jaderných elektráren, nebo vývoj nadzvukových letadel). Třetí možností, jak mohou odbory vyjádřit svou loajalitu růstové koalici, kterou Obach nazývá ideologický tlak, je aktivní podpora co největší spotřeby. Tím dávají pracující legitimitu celému běžícímu pásu, protože vyjadřují přesvědčení, že akumulace kapitálu neprospívá jen těm nejbohatším, ale že v tomto procesu získávají všichni účastníci (Obach 2004b : 340 - 341).

6.1.2 Diskurs solidarity

Odbory svým působením na běžícím pásu výroby přirozeně působí jeho zpomalování. Děje se tak prostřednictvím požadavků (sociální) solidarity. Na principu solidarity stojí odbory od doby svého vzniku³⁰ (Giddens 1999 : 316, Keller 2011b : 120). V rámci růstové koalice přirozeně brání svůj podíl na zisku Kapitálu a také tradičně požadují ochranu pro ty, na které dopadají negativní dopady běžícího pásu. Obrací se při tom na Stát, jehož rolí je vyrovnávat negativní dopady běžícího pásu výroby tak, aby

³⁰ Solidarita však není výlučně charakteristikou odborů, ale obecně vyjadřuje „podstatu a stupeň integrace mezi příslušníky sociálních kolektivů“ (Harrington a kol. 2006 : 434).

růstová koalice mohla fungovat (Schnaiberg 1980 : 243-245, Obach 2004b: 339). Podstatou tohoto diskursu je tak kritika běžícího pásu výroby, která ale probíhá v rámci růstové koalice a využívá pouze prostředky, které toto uspořádání nabízí (tradičně se obrací na Stát, který má zajistit větší ochranu Pracujících).

Pracující v rámci běžícího pásu používají tyto zpomalující strategie: snaha o ztížení propouštění zaměstnanců (která bývá součástí kolektivní pracovní smlouvy), což vede ke snížení efektivity výroby a dále podpora sociálních programů (např. důchodového pojištění) které většinou vedou ke zpomalení pásu³¹. Odbory navíc obhajují nárok pracovníků na volný čas.

Další možností zpomalení běžícího pásu je pro odbory obhajoba environmentálních zájmů, o které se zajímají zejména v případech, kdy se tyto zájmy týkají prostředí na pracovišti nebo v místní komunitě. Odbory chápou některé environmentální problémy jako možnost nových pracovních příležitostí a proto preferují technologická řešení environmentálních problémů (tzv. „řešení na konci trubky“), která sama o sobě nezpochybňují běžící pás výroby (Obach 2004b : 344 - 346). Je také možné, že v uznání potřeby chránit životní prostředí se odráží solidární založení odborářů, kteří si přejí dobré životní podmínky pro všechny.

6.1.3 Diskurs revoluce

Postavení Pracujících na běžícím pásu výroby se v současné době síťového kapitalismu zhoršuje. Část akumulace kapitálu je navíc v dnešní době odpoutaná od reálné výroby, naopak peníze samy tvoří další peníze na kapitálových trzích a pracující na tento proces nemají žádný vliv (Fumagalli 2011 : 8). Podle Kellera je zároveň zpochybněn princip solidarity. Doslova říká, že „neoliberálové pohlížejí na vzájemnou solidaritu jako na neudržitelný přežitek mentality průmyslového dělnictva“³²³³ (Keller 2011b : 112).

³¹ Některé z těchto programů mohou ale přispívat k ekonomickému růstu (stavba sociálního bydlení) nebo k efektivnějším pracovníkům (vzdělání), přes to jsou z určitého hlediska tyto programy pro běžící pás výroby nevýhodné (např. lidé, kteří chodí do školy, by mohli chodit v té době do práce) (Obach 2004b : 344)-

³² Zároveň s tímto pohledem přichází „přístup k jedinci jako firmě“, proces individualizace a desolidarizace, který oslabuje odbory zevnitř. Podle Kellera jsou tyto procesy paradoxně spojeny se sociálním vzestupem pracujících, který byl ale umožněn právě díky solidaritě a sounáležitosti (Keller 2011b : 120).

V této situaci lze předpokládat, že se v odborech objeví diskurs (byť pravděpodobně minoritní), který bude zpochybňovat postavení odborů jako loajálního člena růstové koalice. Je možné očekávat pochyby o schopnosti Státu ochránit zájmy Pracujících. Zároveň rozvoj Kapitálu už nebude vnímán jako automatická cesta k sociálnímu vzestupu Pracujících. Mohou se objevit úvahy o změně sociálního uspořádání společnosti.

6.2 Typy diskursů běžícího pásu výroby ČMKOS v programech a ve vyjádřeních současných i bývalých představitelů

V analyzovaných materiálech je možné nalézt všechny tři typy diskursů, přesto lze říci, že oba typy spojené s podporou běžícího pásu (tedy diskurs solidarity a konkurence) téměř bezvýhradně dominují (a prakticky vždy se také objevují společně v jednom dokumentu, nebo promluvě). Není možné říci, že by obecně jeden z nich dlouhodobě převládal nad druhým. Diskurs revoluční se pak objevuje spíše sporadicky a pouze v náznacích a zdá se být vyvolán povahou současné ekonomické krize.

6.2.1 Vztah k výrobě a spotřebě v programech a rozhovorech s představiteli ČMKOS

Již z návrhu prvního programu ČMKOS je patrné, že centrála se plně ztotožňuje s principy růstové koalice a plně přijímá diskursy konkurence i solidarity. Můžeme je najít doslova v jedné větě - ta začíná diskursem konkurence:

„Odbory podporují rychlou transformaci české ekonomiky na moderní tržní ekonomiku, opírající se převážně o soukromé vlastnictví. Podporují rovněž integraci české ekonomiky do evropské a světové ekonomiky a její otevřenost vůči zahraničním investorům“

následuje diskurs solidarity:

„s plným respektováním „Tripartitní deklarace Mezinárodní organizace práce o principech týkajících se nadnárodních společností a sociální politiky“ a „Směrnice OECD pro nadnárodní společnosti““ (Sondy 1993 č. 38).

V pozdějších programech pak jednoznačně převládá diskurs solidarity, zejména pak v letech hospodářských krizí (roky vydání těchto programů: 1998 a 2010), kdy je jasně patrná kritika státu, který selhává v roli tlumiče negativních vlivů běžícího pásu výroby. V dokumentech se můžeme například dočíst, že: *„... celkové zaměření (vlády) směřuje k nahrazení moderní sociální politiky evropského typu chudinskou péčí.“* (Sondy 1998 č. 25), nebo že ČMKOS *„...bude podporovat zachování evropského sociálního modelu a bude v rámci svých možností přispívat k rozvoji mezinárodní odborové solidarity...“* (Sondy 2006 č. 15). Případně, že

„ČMKOS odmítá destrukci stávajících systémů sociálního a důchodového pojištění a jejich privatizaci. Pouze uchování systému solidárního sociálního a důchodového pojištění zabezpečí spolehlivou ochranu obyvatelstva při nemoci, v nezaměstnanosti a ve stáří a je garancí ochrany před chudobou a sociálním vyloučením“ (ČMKOS web 2014c).

I v osobních rozhovorech vyjadřují představitelé odborů přesvědčení, že je to stát, který má odborům pomoci (i za cenu případného omezení ekonomického růstu) a kritizují jeho nečinnost. Říkají například:

„My jsme jim (státu) říkali, že když bude jediným kritériem cena, tak jim začnou padat mosty, stavby, že je to nesmysl, že vedle ceny musí být kritérium právě i úroveň firemní kultury. Jestli je tam kolektivní smlouva, jak se starají o zaměstnance.“ (rozhovor 6).

Recepty na zlepšení sociální situace v citovaných dokumentech se ale nesou také v diskursu konkurence. Ekonomický růst jako nutnou podmínku zlepšení sociální situace uvádí například program z roku 1994 (doslova: *„překonání ekonomické a sociální stagnace“* (Sondy 1993 č. 38) a podobně v dalších programech ČMKOS se můžeme dočíst, že je důležité *„zvýšením výkonnosti ekonomiky zajistit dostatečné veřejné zdroje...pro pokrytí mandatorních sociálních výdajů“* (Sondy 2002 č. 16), nebo že

„ČMKOS bude prosazovat taková opatření, která zajistí hospodářský růst cestou inovací a zvyšováním konkurenční způsobilosti ekonomiky, která budou směřovat k vyšší zaměstnanosti a k růstu reálných příjmů obyvatelstva“. (Sondy 2006 č. 15)

Diskurs konkurence je patrný také ve vyjádření představitelů odborů: *„...vzrostl význam investic státu do našeho odvětví v době krize. Kdy samozřejmě výpadky prostředků z veřejných investic tu krizi ještě umocnily.“* (rozhovor 6). Z úst bývalého předsedy ČMKOS pak zaznívá *„mýtus o návratu továren“* :

„...to podtržení těch investic nás prostě drží v téhle hladině, a že nás z toho nepustí. Já si myslím, že úkolem této vlády je aby se skutečně věnovala smysluplným investicím, aby se tady znovu začalo debatovat o určité úlevě, nebo určitém zvýhodnění investorů, kteří sem přijdou, i za tu cenu, že se to může zdát nefér.“ (Sondy 1998 č. 25)

A napojení na zahraniční kapitál jasně vnímá i člen předsednictva OS KOVO: *„Česká republika se nikdy nemůže tvářit, že je izolovaná a že si vytváří svou vlastní ekonomiku.“* (rozhovor 4).

Jediný, kdo vyjádřil pochybnosti o přínosu zahraničního kapitálu na zaměstnanost, a to v konkrétním případě nové pobočky firmy Amazon v Praze, byl zástupce OS pracovníků obchodu, který nevěří, že by výše platů, které firma nabízí, byla pro pražské občany dostatečná, a proto to podle něj:

„vypadá tak, že pokud tam ta obsazenost (pražskými občany) nebude, že se to doplní z národů jiných ... Dalším faktorem je, že to bude sezonní prodej, takže (Amazon) si před Vánoci nebo před nějakou špičkou nabere spousty brigádníků, což opět tu nezaměstnanost nevyřeší.“ (rozhovor 5).

A navíc Amazon může v konkurenčním boji zlikvidovat menší internetové a částečně i kamenné prodejny zejména s hudebními nosiči, což ve výsledku bude mít opět negativní dopad na zaměstnanost (OS Obchodu).

Kromě výroby klade odborová centrála jasný důraz i na spotřebu, kde je jasně patrný ideologický tlak, což je opět doklad diskursu konkurence. V návrhu prvního programu ČMKOS se tak můžeme dočíst, že: *„Umělé udržování nízkých mezd považují (odbory) z dlouhodobého hlediska za nebezpečné, protože snižuje poptávku, ...“ (Sondy 1993 č. 38).* A stejně tak v roce 2010 se v programu objevuje:

„ČMKOS bude usilovat, aby kupní síla mezd a platů zaměstnanců v zájmu růstu jejich životní úrovně i jako jeden z nástrojů na překonání krize formou poptávky rostla a postupně se přibližovala evropskému průměru“ (ČMKOS web 2014c).

Představitelé odborů potvrzují důležitost spotřeby i v osobních rozhovorech:

„když máte jistotu a ta jistota spočívá v té práci na dobu neurčitou, tak pak se samozřejmě lépe chováte na trhu obchodním, můžete si dovolit půjčky, můžete si i dovolit jít do hypoték a do těchto věcí, které jsou pro mladé lidi potřebné.“ (rozhovor 2).

A pokud spotřebu kritizují, činí tak velmi opatrně, jako například představitel OS pracovníků obchodu:

„lidé by neměli trávit svůj volný čas jen tím, že budou běhat jen po obchodech a kupovat a kupovat, i když teď mluvím trochu proti obchodníkům. Aby utržili, na tom jsou zainteresovaní i naši členové odborů“ (rozhovor 5).

Diskurs vztahující se k výrobě a spotřebě se odvíjí cele v rámci běžícího pásu výroby, tedy je používán diskurs konkurenceschopnosti a solidarity. Naopak diskurs revoluce se ve vztahu k výrobě ani spotřebě v programech nevyskytuje vůbec, a ve vyjádřeních vedoucích pracovníků ČMKOS jen ve velmi omezené míře.

6.2.2 „Čepice v podpaží“ – diskursy běžícího pásu výroby v oblasti flexibilizace práce

Jedním z nejvýznamnějších negativních dopadů běžícího pásu výroby je flexibilizace práce. Zde zcela jasně dominuje diskurs solidarity.

Obory obecně berou fenomén flexibilizace práce velmi vážně. Opakovaně se jím zabývají i programy ČMKOS, například druhý sjezd věnuje celou jednu rezoluci (z celkových šesti) flexibilizaci práce (Sondy 1998 č. 25). V dalším programu z roku 2002 se můžeme například dočíst, že: *„ČMKOS bude odmítat zavádění nedůstojných forem flexibilizace práce, které by snižovaly pracovní právní ochranu zaměstnanců“* (Sondy 2006 č. 15). Všichni představitelé odborů vnímají tuto oblast jako vážný problém, někteří dokonce jako nejzásadnější téma své práce. Člen předsednictva KOVO například říká: *„To má pro mě klíčový, absolutně klíčový význam. Tím se zabývám úplně každodenně“* (rozhovor 4). A jeden z bývalých předsedů mluví podobně: *„Samozřejmě – to byl hlavní problém, který se řešil – táhl se jako červená nit.“* (rozhovor 1). Svůj pohled na velikost tohoto problému přibližuje jeden z vedoucích pracovníků OS Stavba takto:

„to není jenom to, že se dostáváme do situace devatenáctého století, to nebude jenom o dělnících, nebo o manuálních pracovnících, to bude za chvíli o všech zaměstnancích. Tu pomyslnou čepici v podpaží, dneska přijď, zítra nepřijď.“ (rozhovor 6).

Většina odborových svazů se musí vyrovnávat s negativními dopady flexibilizace práce specifickými pro dané odvětví. Velmi vážné jsou důsledky v lesnickém odvětví, kde je podle představitele OS pracovníků dřevozpracujících odvětví, lesního a vodního hospodářství v ČR nejvíce pracovních úrazů v České republice:

„protože tam pustí každého Frantu v keckách, bez přilby, beze všeho. Dříve to mělo řád, musel tam být revírník ... dostávají se (do lesa) přes agentury lidi, kteří jsou jen zaškolení, koupí si pily a jdou klidně těžit, proto tam jsou ty smrtelné pracovní úrazy.“ (rozhovor 7)

Odborový svaz pracovníků obchodu ze zase snaží legislativně zajistit svým pracovníkům volné dny ve státní svátky, protože: „*nadnárodní společnosti mají otevřeno 365 dnů v roce, jiné jeden den volna nechávají*“. Když má zaměstnavatel otevřeno ve svátky, tak pracovníci nemají jistotu, že si v tyto dny budou moci vzít dovolenou, pokud mají například rodinu (rozhovor 5).

Příčiny problému vidí odboráři v nejvíce optikou diskursu solidarity, tedy v nedostatečné ochraně ze strany Státu, který příliš ustupuje Kapitálu. Bývalý předseda ČMKOS to shrnuje takto:

„vláda, kde byl Topolánek, Nečas, Kalousek, ořezávala, ořezávala, ořezávala, všechno pod rouškou snižování nákladů státu. Současně ale stát ochuzovala tím, že neustále daňově ulehčovala zejména firmám, které tvoří velké zisky“ (rozhovor 1).

Odbory se snaží dosáhnout zlepšení svými tradičními prostředky: „*sdružit se, spojit, hájit ten svůj zájem*“ (rozhovor 4), proto se v rámci diskursu solidarity obrací na stát a volají po lepší legislativě, kterou prosazují i na půdě Evropské unie (výslovně viz např. Sondy 2006 č. 15). Zároveň dávají za vzor severní státy Evropy. V některých případech lze vysledovat i náznaky diskursu revoluce, tedy nedůvěry v růstovou koalici:

„my jsme to otevřeli znovu i evropském parlamentu... Protože ten trend bohužel není jen u nás, ale je to celoevropský trend, kde se nám vykládá, že je to lepší konkurenceschopnost, přitom se potvrdilo, že to není pravda. Jediný, kdo to zatím dokázal udržet, je sever Evropy, kde jsou zatím podnikatelé ochotni platit daně a tím si tam udržují sociální stát“ (rozhovor 6).

Čelní představitel OS pracovníků obchodu navíc upozorňuje na omezenou možnost příslušnou legislativu na ochranu pracovníků u státu reálně vymoci:

„Největší problém je to dokázat. Když někdo přijde a doloží, že má smlouvy na tolik hodin, a dělá daleko více, třeba v těch měsíčních výkazech, tak pak se to dá řešit. Ale pokud to někdo řekne pouze obecně, tak to je problém.“ (rozhovor 5).

Členové ČMKOS umějí velmi dobře popsat zejména dopady flexibilizace práce, kromě legislativních opatření na úrovni státu již ale příliš mnoho řešení nenabízejí, což může být způsobeno tím, že jiná řešení by bylo nutné hledat vně běžícího pásu výroby a na to nejsou členové ČMKOS připraveni. Určité náznaky skepse k řešením, která nabízí běžící pás výroby (a tím pádem náznak diskursu revoluce), vyjádřil pouze jeden

představitel odborových svazů: „*Velké firmy říkají, že nepodvádějí, ale tím, že to dám subdodavatelům, že to nedám svým kmenovým zaměstnancům, tak přeci tohle žívím. Ať nám nevykládají, že ne.*“ (rozhovor 6).

6.2.3 „Že bychom rozbijeli stroje?“ – přístupy k technologické změně

Zatímco u flexibilizace práce je diskurs běžícího pásu výroby v případě odborů poměrně jednotný (jde o diskurs solidarity) a všichni představitelé považují tuto problematiku za závažnou, v případě technologické změny tomu tak není. Přestože technologická změna má podle teorie běžícího pásu stejné kořeny jako flexibilizace práce (jde o snahu Kapitálu ušetřit na výdajích za Pracující), vnímá jí ČMKOS mnohem méně jako ohrožení svých členů.

V oficiálních dokumentech se technologická změna jako samostatné téma neobjevuje. Jediné dvě zmínky, které by bylo možné považovat za vyjádření k technologické změně, obě souvisí se vzděláváním. Hned v prvním návrhu programu ČMKOS v rámci podpory rozvoje vzdělávání společnosti, se objevuje požadavek na „*moderní metody práce s informacemi, zejména s výpočetní a sdělovací technikou*“ (Sondy 1993 č. 38). V pozdějším programu se můžeme dočíst, že „*velký důraz klade konfederace na podporu vědy a výzkumu, které zvyšují konkurenceschopnost podniků*“ (Sondy 2002 č. 16). V obou případech jde o diskurs konkurenceschopnosti, kdy znalost nových technologií znamená pro pracovníky lepší možnosti uplatnění na trhu práce. To potvrzuje i čelní představitel OS Stavba, který říká:

„My vítáme ty moderní technologie, protože ušetří lidem práci, rozvíjejí je, a vždycky ti lidé budou potřeba. Ať už ve stavebních hmotách, lépe že pracují na počítači a řídí ty linky, než aby tam běhali s lopatou. To samé na stavbách, některé věci nejdou, některé pořád musí být manuální. Takže pro nás je spíše lepší tam mít novou technologii, to pracovní místo na nějaké úrovni, než místo, aby tam osm hodin házel (zaměstnanec) lopatou a měl za to minimální mzdu.“ (rozhovor 6)

Z pohledu mnoha představitelů odborových svazů z těch, se kterými jsme mluvila, není ohrožení pracovních míst kvůli technologické změně aktuální, ale patří do devatenáctého století. Doslova: „*abychom rozbijeli stroje, to nebudeme dělat*“ (rozhovor 6), nebo „*myslíte jako v tom století devatenáctém, že budeme rozbíjet stroje? To si myslím,*

že u nás není úplně stěžejní záležitost“ (rozhovor 7), nebo „nejsme tlupa rozbíječů strojů“ (rozhovor 1), případně:

„To jsme se učili, kdysi v Americe Armstrong a podobně, kdy rozbíjeli ty stroje, protože to je konkurence... Ne, tak to si nemyslím. Já si myslím, že není možné jít dopředu s technikou, že není možné uměle vytvářet práci kvůli tomu, aby se fyzicky pracovalo a stroj někde stál bokem, tak jsou opravdu nesmysly, i když vím, že v Americe to byl velký problém. Tady je třeba spíš vymyslet způsob zaměstnání právě těch lidí, kteří jsou nezaměstnaní.“ (rozhovor 3).

Představitel OS KOVO si sice uvědomuje, že „technologická změna je vyvolaná požadavkem na vyšší produkci“ (rozhovor 4), ale namísto se ztrátou zaměstnání ji spojuje s žádaným ekonomickým růstem, vidí jí jako možnost vstoupit na nové trhy (kde jsou například koleje jinak rozchodné, protože musí zaměstnavatel koupit nový stroj, aby dodal nové lokomotivy). Zde je jasně patrný diskurs konkurenceschopnosti.

Problémům s technologickou změnou museli v nedávné minulosti čelit pouze v OS Stavba (jejíž představitel hodnotí technologickou změnu celkově pozitivně), kde na začátku devadesátých let došlo ke změně technologií v cementárnách, která byla vynucena nikoli primárně snahou zaměstnavatele ušetřit, ale negativními vlivy staré technologie na životní i pracovní prostředí. Díky tehdejšímu ekonomickému růstu a podoře zahraničních odborů se podařilo vyjednat pro odcházející zaměstnance adekvátní odstupné:

„my jsme měli v uvozovkách „to štěstí“, že když sem nastoupil zahraniční kapitál a koupil ty cementárny, že jsme byli už členy těch mezinárodních institucí, kde jsme navázali spolupráci s kolegy z Německa, z Rakouska, z Francie. Takže ten proces byl v uvozovkách „méně bolestný“ protože jsme dokázali vyjednat v kolektivní smlouvě jedenáctinásobné odstupné“ (rozhovor 6).

Při hodnocení této události používá představitel odborového svazu diskurs solidarity (výplata odstupného zpomalila akumulaci kapitálu), vyjadřuje však zároveň přesvědčení, že v dnešní situaci by tato technologická změna tak hladký průběh neměla, zřejmě vzhledem k současné ekonomické krizi, kdy firmy šetří i na odstupném: „tehdy ta situace na trhu ještě nebyla taková, tehdy jsme to ještě dokázali řešit“ (rozhovor 6).

Trochu jiný pohled mají bývalí předsedové centrály, kteří si oba uvědomují, že ztráta pracovních míst kvůli technologii probíhá neustále, liší se však v hodnocení celé

věci. Podle prvního „ je logické, že co dříve vyrábělo v nějaké firmě, nebo fabrice tisíc lidí, to dnes dokáže vyrobit sto lidí – a to je pozitivní“ (rozhovor 1). Autor výroku vítá ušetření fyzické práce, ale upozorňuje na to, že aby propuštění lidé našli nová pracovní místa, musí být „kapitál, který se v tom tvoří, to bohatství, použito zejména formou investice do člověka“ (rozhovor 1), tedy aby lidé našli pracovní místa v sociálních službách. Jedná se tedy o diskurs solidarity, kdy zisk je investován nikoli zpět do výroby, ale do rozvoje sociálních služeb.

Druhý bývalý předseda uvádí, že „je to problém, protože s každou novou technologií dochází k jevu, který je už starý více než sto let, že se snižují pracovní místa“ nejvíce je ohrožen kovoprůmysl, chemie ale i úředníci, školství nebo zdravotnictví, kde podobu práce ovlivňují informační technologie. Řešení je podle něj složité, jako určitou možnost uvádí zkrácení pracovní doby tak, aby „se trh mohl více naplňovat“ (rozhovor 2). Zde jde zřejmě o diskurs konkurenceschopnosti, kdy se Pracující musí přizpůsobit tomu, co nabízí Kapitál a přitom nedochází ke zpomalení akumulace zisků.

Technologická změna může v blízké době ovlivnit některá odvětví, zejména jde o OS pracovníků obchodu, kde se člen předsednictva opatrně vyjadřuje k výhledům do budoucna:

„Tak zatím to asi není v takovém měřítku, spíš než ztrácet práci, zatím ještě je tady nárůst nových obchodů, takže spíše možná v tom konkurenčním pojetí. Když se dívám dopředu, tak někde v zahraničí už to částečně funguje, že se tam stále zdokonaluje technika, a je stále levnější a levnější. Teď to možná přeženu, nebo až tak možná ne, ale každá propiska, každá zápalka už bývá řešená čipem, a já jako zákazník přijdu do obchodu, vyberu si zboží, projedu pokladnou a automaticky se mi to všechno načte. Já kartou zaplatím a automaticky mi to někdo zkontroluje, že jsem tedy zaplatil. To znamená, že tady by to ohrožení těch zaměstnanců bylo. Pro pokladní a další personál. Zatím se ty technologie tak k nám nedostaly, i když někde už ty automatické pokladny jsou, probíhá to zejména v Tesco. Určitě je to záležitost budoucnosti, jak daleké či blízké, to nedokážu říct, ale to nebezpečí tady určitě je, z těch technologií. Zejména po této stránce.“ (rozhovor 5)

Podobně čelní představitel OS pracovníků dřevozpracujících odvětví, lesního a vodního hospodářství připouští, že ve dřevozpracujícím průmyslu existují technologie, které se téměř obejdou bez lidské obsluhy, ohrožení pro své členy ale necítí, zejména

proto, že zatím nejde o modernizaci starých linek, kde by hrozilo propouštění, ale o zcela nové provozovny, kde navíc vznikají i přidružené výroby, ve kterých jsou zaměstnanci potřeba:

„myslím, že tohle není u nás úplně stěžejní záležitost, ale jsou samozřejmě firmy, kde ... když se staví nějaká nová linka, ... to je obrovská hala, kde se jen nacpe ta kulatina z jedné strany a ono ji to zpracuje všechnu. A to, co se nezpracuje, tak zase vypadne, jede zpátky a zpracuje se znovu. Tam prostě není jediný kousek, který by se nezpracoval. To jsou už takové technologické linky, kde je potřeba 2 -3 hodinová obsluha. Ale těch je zatím minimum, protože to jsou většinou nadnárodní společnosti ... které mají matky v zahraničí, ... ale ony zas k tomu přiberou nějakou jinou výrobu, třeba si budují pily.“
(rozhovor 7)

Jak se k tomuto nebezpečí v budoucnu odbory postaví a jaký diskurs zvolí, nelze z těchto výpovědí odhadnout, bude to záležet na aktuálním postavení všech tří aktérů v rámci běžícího pásu výroby.

Zdá se, že problémy spojené s technologickou změnou jsou aktuální více v sektoru služeb (zejména v souvislosti s rozvojem informačních technologií), jak o tom píše například Karabarbounis a Niedman (2013 : 32), zatímco ve výrobních oborech ta nejzásadnější změna proběhla již v devatenáctém století. To by vysvětlovalo rozdílný pohled odborových svazů na tuto problematiku a využití rozdílných diskursů.

6.2.4 Jak pevná je růstová koalice? – reakce ČMKOS na současnou světovou ekonomickou krizi

ČMKOS již od svého vzniku přijala roli aktivního aktéra na běžícím pásu výroby, který v podstatě bezvýhradně podporuje růstovou koalici. Zdá se však, že její reakce na současnou světovou ekonomickou krizi se v některých ohledech liší od těch předchozích, a to v zejména diskursu, který volí k popisu této problematiky. Kromě prostého konstatování, že nastala finanční krize a je třeba buď pomoc státu, nebo nové investice (často obojí dohromady), se v programu i v promluvách některých odborářů začínají objevovat názory, že příčinou současných ekonomických a sociálních problémů, kterým odbory každodenně čelí, je samotný způsob jakým se Kapital chová na běžícím pásu výroby. Zdá se tedy, že i uvnitř ČMKOS existují určité pochyby, zda je růstová koalice stále výhodná a spolu s tím se formují náznaky diskursu revoluce.

Přímo v preambuli programu ČMKOS na roky 2010 – 2014 se můžeme dočíst, že odborová centrála čelí období, kdy: „se bude Česká republika vyrovnávat s důsledky dlouhodobého uplatňování neoliberálních koncepcí i konkurenčními tlaky globální ekonomiky na trh práce a sociální systémy“ a také že ČMKOS bude podporovat

„aby sociální práva a sociální ochrana zaujímaly stejně významnou pozici, jakou požívají ekonomické svobody, ... a aby čistě ekonomické zájmy o co největší liberalizaci světového obchodu nešly proti ochraně pracovních standardů slušné práce a lidských práv.“ (ČMKOS web 2014c).

Neoliberální ekonomické teorie i globální povaha ekonomiky jsou přitom základními principy současné povahy ekonomického růstu a označit jejich dlouhodobé uplatnění za příčinu ohrožení práv zaměstnanců (místo dosavadního požadavku na pouhé vyrovnávání jejich negativních dopadů) lze označit za nenápadný posun v diskursu směrem od principu solidarity (který je v úryvcích nepochybně přítomen), směrem ke zpochybnění růstové koalice (a zároveň k diskursu revoluce). Je příznačné, že zvýšené obavy odborové centrály v obou úryvcích vyvolává právě globální povaha současného ekonomického systému. Na této nadnárodní úrovni totiž neexistují dostatečné mechanismy, které by zajistily rovnoprávné postavení všech tří aktérů, neexistuje žádná efektivní doba státní tripartity. Je ale nutné doplnit, že ve zbytku dokumentu převládá diskurs solidarity hojně doplněný diskursem konkurenceschopnosti.

Nedůvěru k současné povaze Kapitálu a Státu lze najít i v ústních vyjádřeních některých odborářů. Myslí si například, že během poslední světové ekonomické krize se:

„v plné nahotě objevilo to, jak je ten systém křehký. A jak není založen na rozhodování velkých entit, ale velmi malých entit. Ať už jsou to majitelé bank, nebo jsou to nějací překupníci na finančním trhu, a podobně. Ti způsobili nebetyčnou krizi, ale v Evropě to vyvolalo několik desítek milionů nezaměstnaných. Lidí, kteří jsou bez práce.“ (rozhovor 4)

Objevuje se také názor, že ani Stát již není schopen plnit na běžícím pásu roli toho, kdo vyrovnává tlaky mezi Kapitálem a Pracujícími:

„Tady je zklamání, z těch posledních čtyřiaadvaceti let, hrozné zklamání...pro nás je to citlivá věc, my jsme vždycky byli pro sociální dialog, ale myslíme si, že v poslední době je moc jednosměrný. Něco se nám nepovedlo, tak to státe zaplat' (zde jde zřejmě o

požadavky Kapitálu na Stát)... *Co jsou to vysoké dávky? Není na penze? Jak to, že není, když společnost pořád bohatne? No jo, ale bohatne jen někdo. To je ten problém.*“ (rozhovor 6)

Příčiny tohoto neutěšeného stavu vidí odboroví předáci (současní i minulé) jasně, a k jeho popsání používají diskurs revoluce:

„ten kapitál začíná být nenažraný. To není jenom globalizací. To je, že ví, že si může dovolit. Protože ta obrana, to vyrovnávání pozic na jedné straně mezi těmi, kteří vlastní, a námi, co jsme najímaní, ten problém tady nepřestal. Pouze se zamlžuje, různě se posouvá jinam, ale je tady.“ (rozhovor 6)

O tom jaké nabídnout řešení, však panuje mezi odboráři spíše nejistota. To může být způsobeno tím, že pokud popíše problém diskursem revoluce, pak řešení, které nabízí diskurs solidarity a konkurenceschopnosti přestává stačit. Požadovat řešení v diskursu revoluce však zároveň znamená vystoupit z růstové koalice, o kterou se odboráři opírají celou svou kariéru.

Pokud nějaké řešení nabízí, pak je to víra ve vzdělání společnosti, která potom sama zakročí proti rozpadu sociálního státu. Důležitost občanské společnosti vyjadřují odboráři například těmito slovy:

„Jsou politici ti, kdo jsou schopni udělat takovou změnu? To je otázka. Jsou to schopní občané? Bez znalostí? Taky ne. Takže to musí začít někde jinde, možná u vzdělávacího systému. O tom, že ti lidé se neučí jen to, co je napsáno v knihách.“ (rozhovor 4)

„my jsme tu občanskou společnost pohříchu nevybudovali. Takže my sice formální demokracii máme, volby jsou svobodné, to všechno tady funguje, instituce fungují, dokonce se můžete obrátit na soud, a možná, že za pět let vyhrajete, ale nic z toho nemáte. To je ten problém.“ (rozhovor 6)

Jediný, kdo kromě funkční občanské společnosti vidí ještě jiné řešení je bývalý předseda ČMKOS. Jeho vize však není vůbec povzbudivá:

„Takové věci se řeší dvěma způsoby. Tím moderním, že dojde k dohodě a řeší to politická argumentace, která vnímá občanskou společnost a reaguje na problémy. V minulosti se to řešilo spíše střetem, to znamená válkou. Já doufám že nebude - i když vidíte na Ukrajině, že když se problémy nedaří řešit dohodou, nastupuje síla. Takže není možné to podceňovat a je potřeba vzít rozum do hrsti - když společnost bude stagnovat a

budou rozhodovat stále více a více peníze, to znamená úzká skupinka bohatých - protože v současné době politici rozhodují méně, rozhodují peníze, a to i v podobě, že vyhrává ten, kdo má nejvíce peněz na kampaň, nejenom v Česku, ale zejména třeba ve Spojených státech - tak si myslím, že to je pro svět velmi riskantní a nebezpečné. Já jsem založením optimista, ale v této věci mám do určité míry obavy, zdali to jako civilizace zvládneme.“
(rozhovor 1)

6.3 Životní prostředí ve vztahu k diskursu běžícího pásu výroby v programech, časopise Sondy a ve vyjádřeních současných i bývalých představitelů ČMKOS

Odbory, jako nesilnější zájmová skupina v naší zemi, mají významný vliv na hospodářskou politiku České republiky a tím také na stav našeho životního prostředí. Z tohoto pohledu je důležité, jaký postoj zaujímá ČMKOS k ochraně přírody. To můžeme do velké míry vyčíst z toho, jaké diskursy běžícího pásu výroby volí největší česká odborová centrála, když se vyjadřuje k tématu životnímu prostředí.

6.3.1 Jak se projevují typy diskursů běžícího pásu v problematice životního prostředí

Tři typy diskursů jsem definovala na začátku této kapitoly, zde bych ráda popsala hlavní projevy charakteristické pro jednotlivé diskursy konkrétně v oblasti životního prostředí.

Diskurs konkurenceschopnosti se v tématu životního prostředí projevuje nejpříměji konfliktem „zaměstnanost versus životní prostředí“, tedy odporem odborů proti omezení výroby v důsledku opatření na ochranu životního prostředí. Podstata tohoto diskursu je však hlubší, než obava o pracovní místa. Jde zejména o to, že environmentálně příznivá opatření mohou ohrožovat ekonomický růst. Tento strach se významně projevuje v oblasti energetiky, kde základní spornou otázkou zůstává těžba neobnovitelných zdrojů a jejich využívání. Odborům v tomto případě nejde pouze o pracovní místa, která by se ztratila případným přechodem na obnovitelné zdroje, ale o obavu z nedostatku energie pro běžící pás výroby v našem státě obecně. K ochraně přírody přistupují odbory v tomto diskursu jako k oblasti, která je sice důležitá, ale má se řešit zejména na úrovni jednotlivce. Na environmentální organizace pak odbory pohlížejí jako na skupiny, které se snaží o zpomalení ekonomického růstu a spolupráce těchto dvou skupin je v podstatě vyloučena.

V diskursu solidarity je k ochraně životního prostředí přistupováno jako k důležitému tématu, které je třeba řešit. Toto řešení se však nesmí dostat do konfliktu s běžícím pásem výroby, tedy jde o řešení následků (obvykle pomocí technologie). Tento přístup můžeme nazvat „řešení na konci trubky“. Jde zejména o odstranění negativních dopadů výroby (například o odsíření elektrárny), může jít ale také o rekultivace těžebních

plach a rozvoj zelených technologií (např. úspornějších spotřebičů). Tyto aktivity mohou zpomalit akumulaci Kapitálu, ale neohrožují podstatu běžícího pásu výroby. Na životní prostředí je pohlíženo zejména z pohledu vlivu na zdraví pracovníků a jejich rodin. Environmentální organizace jsou v tomto diskursu vnímány jako spojenci při prosazování opatření na zmírnění či odstranění následků poškození životního prostředí.

Diskurs revoluce pak předpokládá, že odbory budou hájit zájmy ochrany přírody i za cenu omezení výroby a podstatného zásahu do běžícího pásu výroby. Sem by patřilo například odmítnutí neobnovitelných zdrojů, nebo podpora ekologických druhů dopravy (např. železnice, oproti podpoře nutnosti snížení emisí automobilové dopravy skrze technologii, což by patřilo do diskursu solidarity). Vzhledem k tomu, že odbory nemají ochranu životního prostředí mezi svými hlavními cíli, nelze očekávat, že by se tento diskurs ve vztahu k životnímu prostředí ve vyjádřeních ČMKOS příliš projevoval.

6.3.2 Které diskursy se objevují v ČMKOS při tematizaci problematiky životního prostředí?

Téma životního prostředí sice není ústředním tématem žádného dokumentu ČMKOS, přesto se tato problematika objevuje v odborářském časopisu *Sondy* již od doby jeho vzniku a určitá reflexe environmentálních problémů je patrná také v promluvách odborářů.

V *Sondách* se články se vztahem k životnímu prostředí vyskytují již od roku 1990 a to převážně v těchto třech oblastech: 1) informování o stavu životního prostředí, a to jak v naší republice, tak v globální perspektivě povahy. Tyto články neobsahují návrh žádného řešení a mají pouze informační charakter, není proto možné učit, k jakému diskursu patří. 2) Články věnované environmentální legislativě. Jde jednak o čistě technický výklad obsahu zákona, ale objevují se i články hodnotící zejména negativní vliv na zájmy odborů. Nejpočetnější skupinu mezi nimi zaujímají články týkající se územních limitů těžby hnědého uhlí v severních Čechách. Hodnotící články z této skupiny patří zejména do diskursu konkurenceschopnosti a budu se jimi zabývat v kapitole 6.3.4.

3) Spotřebitelská ochrana životního prostředí. Sem patří články hodnotící vliv výrobků na životní prostředí a informace o biopotravinách. Tyto články se všechny řadí do diskursu konkurenceschopnosti, a to dělá z tohoto diskursu hlavní diskurs ve vztahu

k životnímu prostředí v celém časopise. Vzhledem tomu, že tato práce se zabývá vztahy k výrobě, nikoli spotřebě, nebudu se těmto článkům v další analýze podrobněji věnovat. Další ne příliš početnou, ale pro analýzu důležitou skupinou článků, jsou texty věnované postoji odborů k environmentálním kauzám.

Dále se za celé sledované období vyskytlo v Sondách několik textů obsahujících informace o světovém veřejném mínění týkajících se problematiky životního prostředí a články věnované ekologické výchově. V obou těchto případech se jedná o řešení problémů životního prostředí na úrovni jednotlivce, patří tedy do diskursu konkurenceschopnosti, ale pro jejich malý vztah k výrobě se jimi dále nebudu ve své práci zabývat.

6.3.3 Zpomalování běžícího pásu výroby prostřednictvím environmentální agendy - diskurs solidarity a revoluce

Na začátku devadesátých let se odborová centrála (stejně jako zbytek obyvatelstva) teprve seznamovala s tím, v jakém stavu naše životní prostředí je, což dokládá i článek v jednom z prvních čísel časopisu Sondy, který se věnuje publikaci Životní prostředí České republiky, jejímž autorem byla Československá akademie věd. V článku, který napsal zřejmě člen vedení tehdejší české odborové centrály, se můžeme dočíst, že:

„teprve nyní se v plné šíři dozvídáme otevřeně o kritickém a katastrofálním stavu a vývoji naší přírody i obývaného prostředí. Kniha nás seznamuje s hlubokou ekologickou krizí, jako důsledkem politického a hospodářského vývoje uplynulých 42 let. ... (Kniha) představuje počtení neradostné, ale poučné. Fakta, která se bohužel příliš liší od údajů dříve publikovaných. Dozvědět se plnou pravdu mnohdy šokuje a bolí.“ (Sondy 1990 č.9 : 15).

O potřebě zorientovat se v problematice svědčí i dvanáctidílný cyklus článků s názvem *Životní a pracovní prostředí* z roku 1991, který vysvětluje, jakým způsobem funguje životní prostředí z přírodovědného hlediska (tématem je například znečištění půdy, nebo co je to ozón). V úvodním článku tohoto cyklu můžeme rozpoznat diskurs solidarity, který celou sérii motivuje:

„Síly v podnicích by neměly být napřeny jen na splnění výrobního plánu za každých podmínek, ale měly by usilovat o splnění plánu bez ohrožení či poškození životního prostředí, na ekologii i na člověka jako takového“ (Sondy 1991 č. 10 : 15).

Stejný diskurs můžeme najít také ve vyjádření odborového předáka Svazu pracovníků v chemii a příbuzných oborech z roku 1992, kde navrhuje, že:

„Za zhoršení (životního prostředí) by měla firma platit vysoké poplatky. Ovšem termín toho by měla vědět s předstihem, aby měla čas svá zařízení, technologii i výrobu zásadně zlepšit.“ (Sondy 1992 č. 6 : 12).

Ve vztahu k životnímu prostředí se odbory v této době inspirují v zahraničí, v kontaktu s partnerskými odborovými svazy jiných zemí. OS pracovníků dřevozpracujících odvětví, lesního a vodního hospodářství se tak setkal na konferenci se svým německým protějškem a diskutovali evropskou politiku tvorby a ochrany životního prostředí. Zcela v duchu diskursu solidarity se české odbory dozvěděly, že jejich zahraniční protějšek má: *„tezi, že ochrana životního prostředí nemusí vždy nezbytně být ekonomická“* (Sondy 1990 č. 3 : 6). Naše nejvýznamnější centrála si všimá, co se děje za hranicemi, a tak může v roce 1991 konstatovat, že Německý odborový svaz požaduje po německé vládě investice do ochrany životního prostředí, což opět můžeme označit za diskurs solidarity. Následuje postesek, že o tomto vysoce aktuálním tématu nejsou schopni české odbory navázat s vládou dialog, neboť ta je zaneprázdněna problémy federalizace země. Doslova: *„Zatím jsou, bohužel, na programu spíš pomlčky a kompetence, než ochrana zdraví jednoho z nejzdevastovanějších regionů střední Evropy – Severočeského kraje.“* (Sondy 1991 č. 23 : 11)

Stav životního prostředí Severočeského kraje³⁴ je hlavním důvodem, proč se odbory k tématu životního prostředí na začátku devadesátých let vyjadřují. Českomoravská komora Československé konfederace odborových svazů dokonce uskutečnila v roce 1990 v severních Čechách své druhé výjezdní zasedání. Delegáti konstatují, že náprava stavu životního prostředí *„se neobejde bez obrovských finančních nákladů, přesunů velkých skupin pracovníků do jiných odvětví či míst a jejich rekvalifikace“* (Sondy 1990 č. 9 : 3). V tomto prohlášení můžeme dokonce najít diskurs revoluce, kdy odbory souhlasí s rušením výroby za účelem ochrany životního prostředí.

Odboráři ze severních Čech zcela v souladu s diskursem solidarity hrozili stávkou v tomto postiženém regionu s poukazem na to, že

³⁴ Zejména šlo o ovzduší negativně ovlivňované exhalacemi uhelných elektráren, povrchovou těžbu uhlí a vysokou koncentraci chemického průmyslu.

„požadavky zástupců nejsou plně uspokojeny v části kompenzačních opatření. Hlavním důvodem je filosofie české vlády, že je zapotřebí věnovat prostředky zejména na odstranění příčin katastrofálního stavu životního prostředí.“ (Sondy 1991 č. 30 : 1, 15)

Ještě v půlce devadesátých let můžeme najít v odborovém tisku doklady o užití diskursu solidarity (a ojedinele i revoluce) ve vztahu k životnímu prostředí, a to ve dvou dokumentech: v programu ČMKOS z roku 1994 a v *Koncepci ČMKOS o bezpečnosti práce a životním prostředí*. Tato koncepce se zaměřuje v environmentální oblasti na nutnost účastnit se rozhodovacích procesů o ochraně životního prostředí a na rozvoj spolupráce se zahraničními odborovými centrály, které se tímto tématem zabývají (Sondy 1995 č. 11 : 10).

V programu z roku 1994 můžeme nalézt celý oddíl nazvaný *„Zdravé pracovní podmínky a zdravé životní prostředí“*, kde se mimo jiné konstatuje, že: *„Zdraví občanů České republiky je nejvíce ohrožováno pracovními podmínkami a životním prostředím“*. K nabídce řešení je zde využíván diskurs solidarity a odboráři slibují, že *„jsou připraveni spolupracovat se zaměstnavateli při omezování zdraví škodlivých technologií a výrobků a podporovat veškeré úsilí o ozdravení našeho životního prostředí.“* Hned v další větě můžeme dokonce opět najít doklady diskursu revoluce, kdy se odbory zavazují, že:

„Budou spolupracovat v rámci ohrožených regionů na nahrazování nejvíce škodlivých výrob a budou podporovat rekvalifikace pracovníků, kteří budou opouštět ekologicky zvláště škodlivé výroby.“ (Sondy 1993 č. 38 : 16).

Odbory v tomto případě připouštějí, že existují výroby, které je třeba omezit, nebo rovnou zrušit ve prospěch zdraví lidí i životního prostředí. Je to ale poslední text, kde je ve zkoumaném období přítomný diskurs revoluce.

Diskurs solidarity se v Sondách objevuje znovu až v roce 2011 v článku o demonstraci zaměstnanců firmy Arcelor Mittal, kde jeden z řečníků prohlásil, že: *„pokud se nebude investovat do ekologie, bude to další problém. Žijeme v tomhle regionu, žijí tu naše děti, i pro ně musíme udělat všechno pro to, aby Ostrava byla čistší.“* (E-sondy 2011). Druhý článek informuje o tvorbě návrhu hospodářské koncepce, kterou odbory připravovaly společně s environmentálními organizacemi, a která je postavená na tzv. zelených pracovních místech. Jde tedy o podporu výroby, která je ovšem založená na

technologiích šetrných k životnímu prostředí (E- sondy 2012) (více o povaze spolupráce odborů s environmentálními organizacemi viz kapitola 6.3.5.).

Ve vyjádření bývalých i současných představitelů ČMKOS chybí diskurs revoluce, ale diskurs solidarity je zcela zřetelný. Člen vedení OS Stavba například potvrzuje, že vládní program na zateplování domů (tzv. Zelená úsporám) je v době ekonomické krize vítanou pomocí pro celé odvětví. Dodává také, že technologie, které kompenzují dopad na životní prostředí ve vápenkách a cementárnách, mají pozitivní vliv na zdraví zaměstnanců: *„ještě před dvaceti lety kdybych přivedl někoho na návštěvu do naší firmy, tak bez gumovek by to nešlo. Ted' tam půjdete v polobotkách a v šatech.“* (rozhovor 6).

O tom, že přínosy environmentálně příznivé technologie uznává většina odborových svazů je přesvědčen také bývalý člen vedení ČMKOS. Podle něho je jim *„známo, že ochrana životního prostředí a ekologicky citlivé procesy, přístupy, technologie, vytvářejí nové pracovní příležitosti“* (rozhovor 1). Autor tohoto výroku upozorňuje také na to, že:

„ poměrně velká pozornost byla i ze strany odborů věnována harmonizaci našeho práva s právem Evropské unie, bylo tam hodně věcí, které měly ekologický charakter. Já si myslím, že při našich přístupových jednáních bylo náročné, aby se Česká republika přizpůsobila trendu, který na západě přeci jenom o něco více vnímal problémy životního prostředí, než tady bývalo zvykem jak za minulého režimu, tak i řekněme před deseti lety (rozhovor 1).

Diskurs solidarity byl ve vztahu k životnímu prostředí silně užíván v devadesátých letech minulého století, kdežto po roce 2000 již tak častý není. Možné vysvětlení můžeme vidět ve vážném stavu, ve kterém se životní prostředí těsně po revoluci nacházelo. To vedlo k většímu důrazu na ochranu přírody ze strany odborů. V regionu severních Čech byla situace tak vážná, že odbory přistoupily dokonce k diskursu revoluce. Pokud bychom využili Bělohradského metaforu „hlad je jistý, rakovina možná“ (2012 : 8 – 11), můžeme říci, že v regionu byla situace, kterou bychom mohli označit heslem „hlad je možný, rakovina jistá“, což vedlo odbory právě k diskursu revoluce. Postupem času však došlo ke zlepšení stavu životního prostředí, ale zároveň se u nás rozvinul problém konfliktu zaměstnanosti a životního prostředí (čemuž bude věnována následující kapitola), což vedlo

k tomu, že odbory začaly klást větší důraz na ohrožení, které z environmentálních opatření plyne pro zaměstnance na trhu práce.

6.3.4 Argument „životní prostředí versus zaměstnanost“ ve vztahu k legislativě životního prostředí – diskurs konkurenceschopnosti

V této kapitole se budu zabývat články ze Sond a názory odborářů, které dokládají konfliktní vztah ČMKOS k životnímu prostředí. Všechny tyto názory jsou vedeny diskursem konkurenceschopnosti. Ten se ve zkoumaném období v oblasti legislativy nejvíce vyjevuje na dvou tématech. Prvním je soustava Natura 2000 a druhým boj o prolomení územních limitů těžby hnědého uhlí a obě tyto témata se objevují po roce 2000.

Dalším významným environmentálním problémem, který silně rezonuje mezi odboráři, je otázka jaderné energetiky, zejména stavby jaderné elektrárny Temelín. Tohoto tématu se dotknu v následující kapitole č. 6.4.5. zaměřené na vztah odborů a environmentálních organizací. Stavba Temelína totiž není založena na environmentální legislativě a argumenty odborářů nejsou převážně založené na strachu z nezaměstnanosti, ale z obecnější obavy o nedostatek energie, která by poháněla tuzemský běžící pás výroby.

První užití argumentu „zaměstnanost versus životní prostředí“ se objevuje v Sondách z roku 1992 a týká se vyhlášení národního parku Šumava. O svou práci se v tu dobu obávají nejen lesní dělníci, ale také zemědělci, kteří nevědí, co bude na území parku povoleno a co zakázáno. Situaci navíc zhoršuje to, že lidé nemají přesné informace, nerozumí zonaci parku a bojí se zákazů, které s sebou tato změna přináší. V článku se například dočteme, že:

„mezi lesáky již chodí pracovníci Šumavského národního parku a sdělují jim, že o ně budou mít zájem, ale jen pár měsíců v roce. Zatímco nynější Vojenské lesy a statky jim dávají práci po celý rok. ... Ještě dnes nikdo přesně neví ... zda v parku budou pastviny a chov dobytka a jak se bude rozvíjet zemědělská výroba.“ (Sondy 1992 č. 16 : 7).

Na rozdíl od článků Sond ze stejné doby, které jsou věnovány situaci na severu Čech a jsou psány diskursem solidarity, a v některých případech dokonce revoluce, se zde naplno projevuje obava o pracovní místa typická právě pro diskurs konkurence.

Ze začátku devadesátých let je také případ, kdy vedení OS Stavba jednalo podle diskursu solidarity a prosadilo zákaz užívání azbestu ve výrobě. Nedočkalo se však vděku

svých členů, protože změny ve výrobě s sebou přinesly snižování počtu zaměstnanců. Řadoví odboráři se zachovali zcela v souladu s diskursem konkurenceschopnosti a na člena vedení odborového svazu se snesla kritika:

„kolik já jsem dostal vynadáno, protože tam lidé přišli o práci, ta výroba se změnila, zase dvě třetiny lidí propuštěných. Takže u nás spíš je takový zvyk: radši si zničím zdraví, ale mám peníze.“ (rozhovor 6).

Tento diskurs, patrný o odborech již od revoluce, se naplno projevil ve dvou případech environmentální legislativy. Prvním z nich byla otázka územní ochrany přírody formou soustavy Natura 2000, která podle odborů ohrožuje zaměstnanost na více než 20% území České republiky. Nejaktivněji proti tomuto zákonnému opatření vystupoval OS pracovníků hornictví, geologie a naftového průmyslu (OS PHGN), což potvrzuje i jeden z bývalých předsedů ČMKOS (rozhovor 2).

V navrhovaných oblastech soustavy Natura 2000 se totiž nacházejí doly, které by se musely uzavřít, na některých místech se plánuje těžba plynu a v jednom případě se *„připravuje průmyslová zóna, která by mohla zaměstnat několik tisíc pracovníků“* (Sondy 2004 č. 33 : 1). V dalším článku na toto téma redakce upozorňuje, že *„na jednoho horníka bez práce připadají dva až tři nezaměstnaní, kteří dříve pracovali v navazujících profesích“* (Sondy 2004 č. 35 : 4). Člen vedení OS PHGN v rozhovoru dává průchod svému rozhořčení, z toho, že omezení zavedení Naturou 2000 vidí i na své chalupě, kam se jezdí rekreovat. Doslova říká:

„Chraňme přírodu, ale jenom tak, jak je to možné. Mám chalupu na Valašsku, tam udělali Naturu, někde tam jsou dva nebo tři ptáci, a zlikvidovali celé hospodářství, vybili tam hovězí dobytek, protože se nesmí tráva sekat až do srpna. Ale kdyby se sekla, tak ti ptáci si hnízdo najdou na okraji.“ (rozhovor 3).

Hlavním tématem obav ze ztráty zaměstnání je však možnost prolomení územních limitů těžby. První článek na toto téma se objevuje v Sondách v roce 2007, kdy vláda schválila (pod vlivem koaliční Strany Zelených) energetickou koncepci, která na rozdíl od předchozí verze počítala se zachováním omezení těžby hnědého uhlí v severních Čechách. Odbory se obávají, že míra nezaměstnanosti v regionu může vzrůst nad 30% (Sondy 2007 č. 4 : 3). Mezi léty 2010 a 2012 proto členové svazu OS PHGN adresovali vládě výzvy k prolomení limitů těžby a své přesvědčení potvrdili i demonstracemi, kde byla k vidění

hesla jako „pohřbete limity, ne náš region!“ (E-sondy 16.6.2010, E-sondy 10.5.2012, E-sondy 5.11.2012). Horníci nejsou spokojeni s alternativami, které stát nabízí. Doslova: „nechceme sociální dávky, chceme perspektivu a práci, o kterou nás rozhodování politiků má připravit“ (E-sondy 29.3.2011). Horníci ovšem v tomto případě nevěří ani „mýtu o návaru továrny“ a odmítají náhradu pracovních míst prostřednictvím průmyslových zón. Řešením podle nich není „*příštipkaření v průmyslových zónách s nejasnými přísliby investorů a s nejasným výsledkem, což je třeba příklad zóny Triangle, považované za spásu pro region*“ (E-sondy 29.3.2011).

Přístup ČMKOS k problematice těžby hnědého uhlí v severních Čechách se během 22 let od revoluce mění, od jasného souhlasu s uzavíráním dolů (diskurs revoluce), k silnému odporu k legislativě bránící další devastaci severočeského životního prostředí (diskurs konkurenceschopnosti). Tato změna je zřejmě silně podpořena ekonomickou krizí. Například jeden z bývalých předsedů souhlasí s prolomením limitů „*za určitých podmínek a za určitých pravidel, protože nás postihla vysoká mra nezaměstnanosti*“ (rozhovor 2). Podobný mechanismus funguje i v případě OS Stavba, kde během ekonomické krize začali být citlivější na průtahy při povolování státem naplánovaných dálnic (k čemuž docházelo nejen z důvodů environmentálních, ale i kvůli spekulaci s pozemky). Člen vedení tohoto odborového svazu to shrnuje takto: „*(dříve) zakázek bylo dost, nestavělo se na Hradec, stavělo se jinde. Ted' se nestaví na Hradec, není práce, propouští se*“ (rozhovor 6).

Zvýšené obavy odborářů v těchto případech vedou ve vztahu k životnímu prostředí k podpoře diskursu konkurenceschopnosti.

6.3.5 Environmentální organizace – spojenci, nebo nepřátelé odborářů?

Odborové svazy se při hájení svých zájmů zejména v environmentálních oblastech setkávají s organizacemi hájícími zájmy životního prostředí. Zdá se, že tyto environmentálně zaměřené organizace používají k prosazení svých záměrů diskurs solidarity, který jim zajistí větší přízeň veřejnosti³⁵. Tuto skutečnost dokládá vyjádření představitele Hnutí Duha, který je přesvědčen, že: „*odbory chtějí, aby se podporoval růst HDP. Po pravdě řečeno, my si myslíme, že většina věcí, které my prosazujeme, podpoří*

³⁵ O tom, že o tom, že tato hnutí se postupně orientují na méně kontroverzní témata, píše např. Fagin (2000 : 147)

růst HDP.“ (rozhovor 8). Lze tedy očekávat, že odbory, které také v rámci problematiky životního prostředí využívají tento diskurs, by mohly najít v ekologických hnutích spojení.

Zdá se, že ke spolupráci opravdu dochází, nejde však o systematickou spolupráci a kontakty probíhají ponejvíce na regionální úrovni. Environmentální organizace spolu s odbory a dalšími partnery na začátku devadesátých let zasedly na severu Čech v Regionální radě, která měla řešit nepříznivou ekologickou a ekonomickou situaci regionu (Sondy 1991 č. 49 -50 : 3). Podobně OS pracovníků průmyslu spolupracovalo v jihomoravském regionu s brněnským Nezávislým ekologickým a sociálním hnutím na odporu proti stavbě nových nadnárodních supermarketů (rozhovor 5).

Žádná s těchto spoluprací však nepřetržovala nad rámec aktuálně řešené kauzy a to přes to, že například člen vedení Hnutí Duha považuje odbory za klíčové spojení a jeho organizace věnovala podle jeho slov poměrně velké úsilí o navázání kontaktů s ČMKOS (rozhovor 8).

Představitelé členských OS i bývalí předsedové ČMKOS uvádí dvě základní příčiny, které je odrazují od jednání s environmentálními organizacemi a to nedůvěryhodnost těchto hnutí a jejich roztržitost. Člen vedení OS PHGN například pochybuje o motivacích členů environmentálních organizací k ochraně přírody:

„Já mám dojem - a veřejně se o tom docela hovoří - že jsou placeni. Že to jsou lidé, kteří dostávají peníze za to, aby škodili republice v některých průmyslech, o tom se veřejně hovoří. Že se přivazují za 500 korun někde ke stromům na Šumavě, nebo někde na komínech, to přeci nemá nic společného s ekonomikou, a s nějakou koncepcí České republiky, třeba s hospodářskou koncepcí.“ (rozhovor 3)

O tom, že toto přesvědčení je mezi odboráři rozšířené, svědčí názor dalšího člena vedení jiného OS:

„Navíc ještě, to je takové podezření, které někteří lidé mají, nikdo to nikdy nedokázal, hlavně se to dělo kolem Temelína, té jaderné elektrárny ... když potom vyšlo najevo, že údajně to platí rakušáci, a byli tam ty naše ekologické organizace, tak mi všichni říkali, co nám tady vykládáš, že musíme být občani, vždyť oni jsou placeni! Je možné, že je někdo zneužil, já to nevím, ale v médiích to tak bylo.“ (rozhovor 6).

Dalším stejně závažným argumentem je, že ČMKOS ani v případě, že by chtěla jednat, tak nemá s kým. Podle jednoho z bývalých předsedů je problém v tom:

„aby se našly skupiny, které se dají dohromady a budou schopny ovlivňovat nejenom ministerstvo životního prostředí, ale budou to takoví hráči na pracovním trhu, kteří budou mít i určitou zodpovědnost, za všechno, a pak se s nimi dá debatovat - ale se skupinami já debatovat nechci, to je složité“ (rozhovor 2).

Podobně další člen OS popisuje environmentální hnutí jako slabé:

„Ekologické hnutí já si myslím, že je ještě víc roztržštěné, než my odbory. Druhá věc je, ženské hnutí, je vůbec nějaký? Mladí, jsou vůbec nějakí? ... Zatím nejsilnější spolek, na něj je nyní nejvíc útoků, jsme my odbory. Ty ještě mají nějakou kapacitu, ale jinak všechno ostatní je slabé, to se nemůže státu postavit.“ (rozhovor 6).

Zdá se tedy, že odbory mají přes vstřícný postoj environmentálních organizací spíše nedůvěru k takové spolupráci, alespoň na národní úrovni. Doklady spolupráce těchto dvou aktérů běžícího pásu výroby jsou lze nalézt spíše na regionální úrovni.

V českém prostředí tedy neplatí mechanismus, podle kterého environmentální organizace po přijetí diskursu solidarity mohou spolupracovat s odbory a dokonce je ovlivňovat ve prospěch životního prostředí (Obach 2004b : 346 – 351). Zdá se, že diskurs solidarity v ČMKOS pramení z úplně jiného zdroje, a to z kontaktů se zahraničními partnery, kteří považují diskurs solidarity za samozřejmý (viz. kapitola 6.4.3.).

Spolupráci mezi těmito dvěma skupinami komplikuje fakt, že odboráři nejsou schopni identifikovat zájmy, které environmentální organizace hájí, protože uznávají jen materiální motivace. Pokud je v jednání svého protějšku nenajdou, připisují mu jiné skryté zájmy (Obach 2004a : 241 – 242), v případě blokády Temelína a šumavského národního parku jde o předpokládanou finanční motivaci.

7 Závěr

Ve své práci analyzuji diskurs největší české odborové centrály Českomoravské konfederace odborových svazů ve vztahu k životnímu prostředí a obecně k výrobě. K tomu používám *teorii běžícího pásu výroby*, jejímž autorem je americký sociolog Allan Schnaiberg. Ten popisuje současný ekonomický systém jako založený na výrobě (nikoli na spotřebě), a poukazuje na to, že celý tento systém je poháněn nutností obchodních společností akumulovat stále více kapitálu. Tento běžící pás výroby je založen na podpoře tří klíčových aktérů: Pracujících (reprezentovaných odbory), Kapitálu a Státu. Tihle tři aktéři společně tvoří takzvanou růstovou koalici, která podporuje rozvoj výroby, což vede k ničení životního prostředí.

Běžící pás výroby má kromě degradace životního prostředí vážné dopady zejména na Pracující. Jejich pracovní místa jsou ohrožena neustálou snahou Kapitálu zefektivňovat výrobu a to díky technologické změně, která nahrazuje lidskou práci strojem, a dále pomocí flexibilizace práce, kdy se díky síťové struktuře může Kapitál zbavovat stálých zaměstnanců a přenášet rizika svého podnikání na subdodavatele.

Pro potřeby diskursivní analýzy jsem definovala tři typy diskursu běžícího pásu výroby. Tím prvním je *diskurs konkurenceschopnosti*, který je založený na snaze co nevíce běžící pás roztočit a akcelarovat tak ekonomický růst. Druhým je *diskurs solidarity*, který poukazuje na některé negativní jevy běžícího pásu výroby a navrhuje taková řešení, která sice vedou ke zpomalení akumulace kapitálu (a tím i běžícího pásu výroby), ale činí tak prostředky, které ve své podstatě celý systém nezpochybňují. Třetím je *diskurs revoluce*, který zpochybňuje samotné principy běžícího pásu výroby a pro problémy, které běžící pás generuje, hledá taková východiska, která jdou proti principům běžícího pásu výroby.

Tyto tři diskursy jsem hledala v programech ČMKOS a v článcích časopisů *Sondy* a *E-sondy*, který tato odborová centrála vydávala v průběhu let 1990 - 2012. Dále jsem provedla rozhovory s představiteli odborových svazů sdružených v ČMKOS a s bývalými předsedy centrály.

Ve všech analyzovaných materiálech převládají diskursy, které nezpochybňují běžící pás, tedy diskursy konkurence a solidarity. Diskurs revoluce se objevuje jen velmi zřídka, zejména v raných devadesátých letech v souvislosti s velmi špatným stavem životního prostředí a potom opět v posledních letech jako reakce na celosvětovou ekonomickou krizi. Diskurs solidarity je dominantní v souvislosti s problémy s flexibilizací práce. Naopak diskurs konkurenceschopnosti převládá v otázkách týkajících se životního prostředí. V problematice technologické změny je užití obou diskursů podporujících běžící pás výroby víceméně rovnocenné. ČMKOS tak přes všechny negativní důsledky téměř výhradně podporuje běžící pás.

V oblasti životního prostředí nefunguje spolupráce s environmentálními organizacemi a to přesto, že ekologická hnutí používají ve vztahu k životnímu prostředí nejvíce diskurs solidarity, a na jejich straně je patrný zájem o spolupráci. Odboráři však nepovažují environmentální organizace za relevantní partnery k diskusi a to z důvodů, že v jejich motivaci k ochraně přírody že plně nechápou jejich motivaci k ochraně přírody a dokonce jim někdy podsouvají finanční motivy. Navíc vnímají tato hnutí jako roztříštěná, s malou politickou silou.

Literatura a zdroje

Odborná literatura:

ANDRLOVÁ, P. 2012. *Analýza vývoje protestního jednání českého odborového hnutí v letech 1990 – 2010*. Masarykova univerzita v Brně, Fakulta sociálních studií. Bc. práce. nepublikováno.

BARBOSA, L.,C. 2009. „ Theories in Environmental Sociology“ In. GOULD, A.,K.; LEWIS, T.,L. (eds.) *Twenty Lessons in Environmental Sociology*. New York: Oxford university press. 25 – 44.

BECK, U. 2004. (1984) *Riziková společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství.

BELL, M. M. 2004. *An invitation to environmental sociology*. Thousand Oaks: Pine Forge Press.

BĚLOHRADKÝ, V. 2012. „Rakovina možná, hlad jistý: o protestech této doby“ *Vita Nostra revue XXI (2)*: 8-11.

BROKL, L. a kol. 1997 *Reprezentace zájmů v politickém systému České republiky*. Praha: Sociologické nakladatelství .

BRUNDTLANDOVÁ, G. H. (ed.). 1991 (1987). *Naše společná budoucnost*. Praha: Academia.

CÍSAŘ , O. 2008. *Politický aktivismus v České republice: Sociální hnutí a občanská společnost v období transformace a evropeizace*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

DEWEY, S. 1998. „Working for the Environment: Organized Labor and the Origins of Environmentalism in the United States, 1948-1970“ *Environmental History*. III (1) : 46 – 63. staženo 17.5.2014 na http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1762699

DOUTHWAITE, R. 2000. *The Growth Illusion: How Economic Growth Enriched the Few, Impoverished the Many and Endangered the Planet*. Dublin: The Lilliput press.

- DRULÁK, P. 2008. *Jak zkoumat politiku: Kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích*. Praha: Portál
- FAGIN, A. 2000. „Environmental Protest in the Czech Republic: Three Stages of Post-Communist Development“ *Czech Sociological Review* (2) : 139 - 156
- FOSTER, J. B.; CLARK, B.; YORK R. 2010. *The ecological rift: capitalism's war on the earth*. Monthly review press: New York.
- FIALA, P.; HLOUŠEK, V.; KRPEC, O. 2007. „Evropeizace českých odborových svazů: proměny strategie reprezentace zájmů a okruhu partnerů v procesu evropské integrace“ *Politologický časopis*. XIV (2): 95 – 109.
- FRAŇKOVÁ, E.; JOHANISOVÁ, N. 2013. „Udržitelný nerůst. Nový zastřešující koncept v environmentální argumentaci?“ *Sociální studia*, Brno: Fakulta sociálních studií MU v Brně X (1): 13-34.
- FRIEDMAN, M.; FRIEDMANOVÁ, R. 1992 (1980). *Svoboda volby*. Praha: Liberální institut.
- FUMAGALLI, A. 2011. „Twenty theses on contemporary capitalism (cognitive biocapitalism)“ *Angelaki journal of the theoretical humanities* XVI (3) : 7 - 17
- GOODLAND, R.; DALY, H. 1996. „Environmental sustainability: universal and non-negotiable“ *Ecological Applications* VI (4) : 1002 - 1017.
- GOULD, K., A.; PELLOW, D., N.; SCHNAIBERG. A. 2004. „Interrogating the treadmill of production.“ *Organization and Environment* XVII (3) : 296 - 316
- GIDDENS, A. 1999. (1997) *Sociologie*. Praha: Argo.
- HARRINGTON, A. a kol. 2006. (2005) *Moderní sociální teorie: základní témata a myšlenkové proudy*. Praha: Portál
- HÁLA, J. a kol. 2002. *Rozvoj sociálního dialogu v ČR*. Výzkumný ústav práce a sociálních věcí. Staženo 10.5.2014 na <http://praha.vupsv.cz/Fulltext/dialog.pdf>
- HRADECKÁ, I. 1994. „Odbory jako sociální aktér“ *Sociologický časopis*. XXX (3) : 329 – 344.

- JENÍČEK, V.; FOLTÝN, J. 2003. *Globální problémy a světová ekonomika*. Praha: C.H. Beck.
- KELLER, J. 1993. *Až na dno blahobytu*. Brno: Hnutí Duha.
- KELLER, J. 2004. *Dějiny klasické sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- KELLER, J. 2011a. *Soumrak sociálního státu*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- KELLER, J. 2011b. *Nová sociální rizika*. Praha: Sociologické nakladatelství
- KOJOLA, E.; XIAO, CH.; McCRIGHT, A. M. 2014. „Environmental concern of labour union members in the United States“ *The sociological quarterly*. XXXXXV (1) : 72 – 91.
- KOHÁK, E. 2012. „Kde končí svět?“ *Vita Nostra revue XXI* (2): 4-7.
- KORTEN, D. 1995. *When Corporations Rule the World*. London: Earthscan Publications Ltd.
- LIBROVÁ, H. 2003. *Vlažní a váhaví*. Brno: Doplněk.
- MÁCHAL, A.; HUSTÁK, J.; SLÁMOVÁ, G. 1996. *Malý ekologický a environmentální slovníček*. Brno: Rezekvítek.
- MOLDAN, B. 2009. *Podmaněná planeta*. Praha: Karolinum.
- MORAWSKI, W. 2005. *Ekonomická sociologie, problémy, teorie, empirie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- MYANT, M. 2010a. „Trade Union Influence in the Czech Republic since 1989“ *Sociologický časopis*. XXXXVI (6): 889 – 909.
- MYANT, M. 2010b. *Trade unions in the Czech republic*. Brusel: European trade union institute. Staženo 10.5.2014 na <http://www.etui.org/Publications2/Reports/Trade-unions-in-the-Czech-Republic>
- MŽP. 2008. *Hospodářství a životní prostředí v České republice po roce 1989*. Praha: Cenia, Ministerstvo životního prostředí, staženo dne 31.5.2014 na: [http://www.cenia.cz/web/www/web-pub2.nsf/\\$pid/CENMSFT22M28/\\$FILE/hospodarstvi.pdf](http://www.cenia.cz/web/www/web-pub2.nsf/$pid/CENMSFT22M28/$FILE/hospodarstvi.pdf)

MŽP 2013a. *Zpráva o životním prostředí České republiky 2012*. Praha: Cenia, Ministerstvo životního prostředí, staženo dne 31.5.2015 na: http://www1.cenia.cz/www/sites/default/files/Zprava_o_zivotnim_prostredi_Ceske_republiky_2012.pdf

MŽP 2013b. *Statistická ročenka životního prostředí České republiky*. Praha: Cenia, Ministerstvo životního prostředí, staženo dne 31.5.2014 na: <http://www1.cenia.cz/www/sites/default/files/Rocenka%202013.pdf>

NOVÁK, A. 2013. „Česká environmentální přímá akce v mezinárodním kontextu“ *Mezinárodní vztahy* XXXXVIII (3): 81 – 103.

OBACH, B.K. 2004a. *Labor and the Environmental Movement: The Quest for Common Ground*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.

OBACH, B. K. 2004b. „New Labour (Slowing the Treadmill od Production)“ *Organization & Environment* XVII (3): 337-354.

OBACH, B., K., 2009. „Labour and the Environment“ In. GOULD, A.,K.; LEWIS, T.,L. (eds.) *Twenty Lessons in Environmental Sociology*. New York: Oxford university press. 228 – 243.

OECD. 2005 (2005). *Zpráva o politice, stavu a vývoji životního prostředí - Česká republika*. Praha: Ministerstvo životního prostředí ČR

OECD 2012. „Labour losing to capital: what explains the declining labour share?“ *OECD Employment outlook 2012, Kapitola 3*. Staženo dne 17.5.2014 na: <http://www.oecd.org/els/employmentoutlook-previouseditions.htm>

PIKETTY, T.; ZUCMAN, G. 2014. „Capital is back: wealth-income ratios in rich countries 1700-2010“ *Quarterly journal of economics* CXXIX (3) připraveno k publikování, staženo 17.5.2014 na <http://piketty.pse.ens.fr/fr/publications>

RIED, W., V. a kol. 2005. *Ekosystémy a lidský blahobyt: Syntéza : Zpráva Hodnocení ekosystémů k miléniu*. Praha: Univerzita Karlova, Centrum pro otázky životního prostředí.

ROBINSON, W., I. 2009. (2004) *Teorie globálního kapitalismu: transnacionální ekonomika a společnost*. Praha: Filosofický ústav akademie věd.

ROCKSTRÖM, J. a kol. 2009. „Planetary Boundaries: Exploring the Safe Operating Space for Humanity“ *Ecology and society* XXIV (2) : článek č. 32, staženo dne 31.5. 2014 na: <http://www.ecologyandsociety.org/vol14/iss2/art32/>

ŘÍCHOVÁ, B. 2002. *Úvod do současné politologie*. Praha: Portál.

SCHNAIBERG, A. 1980. *The environment: From surplus to scarcity*. New York: Oxford University Press.

SCHNAIBERG, A. 2009. „Labour Productivity and the Environment“ In. GOULD, A.,K.; LEWIS, T.,L. (eds.) *Twenty Lessons in Environmental Sociology*. New York: Oxford university press. 59 – 67.

SLECHANOVÁ, Z. 2008. *Odbory v občanském sektoru*. Univerzita Karlova v Praze, Fakulta humanitních studií. Mgr. práce. nepublikováno.

SOUKUP, V. 2000. *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha: Portál.

ŠAUER, P. 2008. *Základy ekonomiky životního prostředí I*. Praha: Nakladatelství a vydavatelství litomyšlského semináře.

VAIL, B., J. 2007. „Illegal Waste Transport and the Czech republic“ *Sociologický časopis*. XXXXIII (6) : 1195 – 1211.

VAŠKOVÁ, R.; KROUPA A.; HÁLA, J. 2005. „Možnosti a bariéry členství v odborech“ In MANSFELDOVÁ, Z.; KROUPA. A. (eds.). *Participace a zájmové organizace v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství. 129 – 158.

Internetové zdroje:

Blue – Green Alliance web. 2014. *About us*. Staženo 13.6.2014 na:

<http://www.bluegreenalliance.org/about>

ČMKOS web 2014a. *Odborové struktury a vztahy mezi nimi*. Staženo dne 17.5.2014 na

<http://www.cmkos.cz/o-nas/odborove-struktury-a-vztahy-mezi-nimi>

ČMKOS web 2014b. *Členské odborové svazy*. Staženo dne 17.5. 2014 na

<http://www.cmkos.cz/svazy>

ČMKOS web 2014c. *Program ČMKOS pro období 2010 – 2014*. staženo dne 17.5.2014

na: <http://www.cmkos.cz/archiv-dokumentu/2010-3/program-cmkos-pro-obdobi-2010-2014>

Zelený kruh web 2014. *Vysvědčení Nečasovy vlády: špinavé ovzduší, horší kontrola znečišťovatelů, plýtvání zdroji a státními prostředky*. Tisková zpráva ze dne 12.6.2013

Praha : Zelený kruh. Staženo dne 13.6.2014 na: <http://www.zelenykruh.cz/cz/tiskove-zpravy/vysvedceni-necasovy-vlady/>

Zákony:

Zákon č. 17/1992 Sb., o životním prostředí.

Zákon č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny.

Rozhovory:

Rozhovor 1. ČMKOS. Bývalý předseda. Praha, 30.5.2014

Rozhovor 2. ČMKOS. Bývalý předseda. Praha, 19.5.2014

Rozhovor 3. OS pracovníků hornictví, geologie a naftového průmyslu. Člen vedení. Praha 16.5.2014

Rozhovor 4. OS KOVO. Člen vedení. Praha, 28.3.2014

Rozhovor 5. OS pracovníků obchodu. Člen vedení. Praha, 16.5.2014

Rozhovor 6. OS Stavba. Člen vedení. Praha, 16.5.2014

Rozhovor 7. OS pracovníků dřevozpracujících odvětví, lesního a vodního hospodářství v ČR. Praha, 16.5.2014

Rozhovor 8. Hnutí Duha. Člen vedení. Praha, 12.5.2014

Periodika Sondy a E-sondy:

Sondy 1990 č. 3. „Zelení“ odboráři. (3) : 6

Sondy 1990 č. 9. *Ekologie pro všechny.* (9) : 3

Sondy 1990 č. 9. *Dožijeme se roku 2000?* (9) : 15

Sondy 1991 č. 10. *Životní a pracovní prostředí* (10) : 15

Sondy 1991 č. 23. *Akční program pro ekologii.* (23) : 11

Sondy 1991 č. 30. *Stávka na obranu čili ekologické poučení.* (30) : 1, 15

Sondy 1991 č. 49 – 50. *Regionální rada na severu Čech.* (49 – 50) : 3

Sondy 1992 č. 6. *Chemie a bezpečnost.* (6) : 12

Sondy 1992 č. 16. *Příroda jsou i lidé.* (16) : 7

Sondy 1993 č. 38. *Program Českomoravské komory odborových svazů.* (38) : 15 – 16.

Sondy 1995 č. 11. *Nejdůležitější body koncepce ČMKOS o BOZP a životním prostředí.* (11) : 10

Sondy 1998 č. 25. *Šest rezolucí II. Sjezdu ČMKOS.* (25) : 10.

Sondy 2002 č. 16. *Výběr z programu ČMKOS na období 2002 – 2006.* (16)

Sondy 2004 č. 33. *Zničí ptačí oblasti české hospodářství?(33)* : 1

Sondy 2004 č. 35. *Ptačí zóny mohou mít vliv na zvýšení nezaměstnanosti* (35) : 4

Sondy 2006 č. 15. *Program ČMKOS pro období 2006 – 2010.* (15) : příloha 1 – 4.

Sondy 2007 č.4. *Ekologický populismus je nezodpovědný hazard.* (4) : 3

E- sondy 16.6.2010. *Odboráři z Czech coal vyzývají politiky k prolomení limitů*

E-sondy 29.3.2011. *Mediální manipulace kolem územních limitů těžby nová pracovní místa v regionu nezajistí*

E-sondy 8.12.2011. *Zaměstnanci Arcelor Mittal demonstrovali proti propouštění*

E-sondy 16.6.2012. *Odboráři z Czech coal vyzývají politiky k prolomení limitů*

E-sondy 10.7.2012. *Horníci: vládní handl s horním zákonem se rovná vlastizradě*

E-sondy 5.11.2012. *Horníci vládě: pohřbete limity, na náš region!*

Přílohy

Příloha č.1: Otázky k rozhovorům

Sada 1 – otázky k rozhovorům se členy předsednictva OS, a bývalými předsedy ČMKOS

Dopady environmentální legislativy (ochrana prostředí vs. nezaměstnanost)

- Jak ovlivňuje práci ČMKOS/ Vašeho OS environmentální legislativa?
- Snažíte se jí ovlivnit? (Jak?)
- Mají environmentální opatření negativní dopad na nezaměstnanost?
- Lze tyto zájmy sladit?

Odbory jako partner environmentálních organizací

- Existuje spolupráce/komunikace mezi ČMKOS/ Vaším OS a environmentálními organizacemi?
- Jaké jsou podle Vás důvody pro (ne)spolupráci s environmentálními organizacemi?

Negativní dopady hospodářského růstu

- Jak Váš OS/ ČMKOS vnímá současný trend neplnohodnotné práce? (flexibilizace, prekarizace práce)
- Co ho způsobuje?
- Jaké je řešení?

- Jak vnímá Váš OS/ČMKOS postupující technologickou změnu v některých oborech?
- Co ji způsobuje?
- Jaké je nějaké řešení?

Sada 2 - otázky k rozhovoru se zástupcem environmentální organizace

Existuje spolupráce mezi odbory a Vaší organizací?

- Jakou formou?
- Na jakých tématech?
- Byly nějaké překážky?
- Může být případná spolupráce s odbory pro Vaší organizaci nějak nevýhodná?

Existují konflikty mezi odbory a Vaší organizací?

- V jakých oblastech?
- Dají se řešit?

Příloha č. 2: Seznam současných členů ČMKOS

1. Českomoravský OS civilních zaměstnanců armády
2. Českomoravský OS pohostinství, hotelů a cestovního ruchu
3. Českomoravský OS pracovníků školství
4. Herecká asociace
5. Nezávislý OS pracovníků potravinářského průmyslu a příbuzných oborů Čech a Moravy
6. OS dopravy
7. OS ECHO
8. OS hasičů
9. OS KOVO
10. OS pracovníků dřevozpracujících odvětví, lesního a vodního hospodářství v ČR
11. OS pracovníků hornictví, geologie a naftového průmyslu
12. OS pracovníků knihoven
13. OS pracovníků kulturních zařízení
14. OS pracovníků kultury a ochrany přírody
15. OS pracovníků obchodu
16. OS pracovníků peněžnictví a pojišťovnictví
17. OS pracovníků textilního, oděvního a kožedělného průmyslu Čech a Moravy
18. OS pracovníků vědy a výzkumu
19. OS pracovníků výrobních a účelových organizací kultury
20. OS státních orgánů a organizací
21. OS STAVBA ČR
22. OS UNIOS
23. OS zaměstnanců letectví
24. OS zaměstnanců poštovních, telekomunikačních a novinových služeb
25. OS zdravotnictví a sociální péče ČR
26. Severočeské sdružení odborových organizací důlního průmyslu
27. Unie - profesní a odborový svaz orchestrálních hudebníků ČR
28. UNIE odborový svaz profesionálních zpěváků ČR
29. Vysokoškolský OS

Zdroj: ČMKOS web 2014b